

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ СТРУКТУР ТА СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН
КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**Життєві стратегії українського студентства
та їх зв'язок з соціально-економічним статусом**

Спеціальність: 054 «Соціологія»

Освітня програма «Соціологія»

Освітній рівень: магістр

Кваліфікація: магістр соціології

Виконавець:

Ліщук Юлія Василівна,
студент магістратури

Науковий керівник:

Куценко Ольга Дмитрівна,
доктор соціологічних наук, професор

Магістерська робота допущена до захисту

рішенням кафедри соціальних структур та соціальних відносин

Протокол № _____ від «__» _____ 2020 р.

Зав. кафедри _____ проф. Куценко О. Д.

підпис

Київ-2020

Реєстрація

_____

номер

_____

дата

підпис лаборанта кафедри

**Рекомендовано
до захисту**

_____

підпис наукового
керівника

_____

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

_____

оцінка

_____

дата захисту

Голова ЕК

_____

підпис

_____

ініціали, прізвище

Члени ЕК

_____

підпис

_____

ініціали, прізвище

_____

підпис

_____

ініціали, прізвище

_____

підпис

_____

ініціали, прізвище

_____

підпис

_____

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

_____

підпис

_____

ініціали, прізвище

Анотація

Дипломна кваліфікаційна робота на тему: «Життєві стратегії українського студентства та їх зв'язок з соціально-економічним статусом».

Автор: Ліщук Юлія Василівна, студентка магістратури.

Ключові слова: життєві стратегії, ціннісні орієнтації, соціально-економічний статус, студентство.

Об'єкт роботи: життєві стратегії українського студентства.

Предмет роботи: емпіричні моделі сучасних життєвих стратегій та їх зв'язок з соціально-економічними статусами.

Мета роботи: виявити емпіричні моделі життєвих стратегій українського студентства та їх зв'язок із соціально-економічними статусами.

Робота складається з трьох розділів по три підрозділи кожен, висновків, списку використаної літератури та додатків.

У вступі описана актуальність даної роботи у межах сучасного суспільства. У першому розділі було уточнено смислові характеристики життєвих стратегій, структуру, функції, умови їх формування та розвитку. Було визначено найбільш релевантну модель життєвих стратегій, що представляє собою комбінацію зовнішніх та внутрішніх факторів: засвоєння соціокультурного простору та його інтеріоризація. Окрім того, обрано класифікацію життєвих стратегій за О. Злобіною, що найкраще описує життєві стратегії молоді.

У другому розділі було розглянуто основні соціально-економічні фактори, що впливають на формування та динаміку розвитку життєвих стратегій студентської молоді, а також взаємозв'язок соціально-економічного статусу та життєвих виборів, цілей та ціннісних орієнтацій студента. Було проаналізовано трансформації цінностей пострадянських суспільств по теперішній час. Також попередньо було визначено, що представникам

вищого та середнього класів властива більшою мірою стратегія опанування, проте вищий клас пасивніший у її реалізації.

Третій розділ присвячений практичній частині соціологічного дослідження. У даному розділі описано планування, реалізацію та аналіз глибинних інтерв'ю зі студентами 4-6 курсів факультету соціології КНУ ім. Тараса Шевченка в рамках пілотажного дослідження. За результатами емпіричного дослідження виявлено, що найбільший вплив на формування життєвих стратегій опитаних студентів мають батьки та зміна місця проживання. Найбільш розповсюдженою стратегією серед опитаних студентів є стратегія «опанування».

У висновку узагальнено результати роботи, обґрунтовано динамічність феномену життєвих стратегій студентів, доведено, що аналіз студентської молоді має враховувати не лише соціально-економічну ситуацію в Україні, але й специфічність даної соціально-демографічної групи, а також визначено зв'язки між соціально-економічними факторами та життєвими стратегіями. У додатках можна знайти гайд опитування респондентів, консолідовані дані щодо відповідей респондентів.

Робота складається зі 128 сторінок машинописного тексту, двох схем. Для написання роботи було використано 93 джерела.

Дослідницька цінність даної роботи полягає у перспективах прогнозування потенціалу та вектору трансформації сучасних життєвих стратегій студентів. Це допоможе передбачити напрямок розвитку нестабільного українського суспільства. Саме тому дане дослідження варто продовжити та обґрунтувати для репрезентативної вибірки із уточненням дослідницьких гіпотез відповідно до результатів пілотажу.

Студент _____ Ліщук Ю.В.

Науковий керівник _____ професор О.Д. Куценко

Annotation

Graduation work on the topic: "Life strategies of Ukrainian students and their correlation with socioeconomic status".

Author: Lishchuk Yuliya Vasylivna, master's student.

Keywords: life strategies, value orientations, socioeconomic status, students.

Object of work: life strategies of Ukrainian students.

Subject: empirical models of contemporary life strategies and their relation to socioeconomic statuses.

Purpose: to identify empirical models of life strategies of Ukrainian students and their correlation with socioeconomic statuses.

The work consists of three parts of three topics each, conclusions, a reference list and applications.

The introduction to the work describes the relevance of this work within modern society.

In the first part the semantic characteristics, meaning of concept of life strategies, structure, functions, conditions of their formation and development were specified. The most relevant model of life strategies was identified, which is a combination of external and internal factors: the assimilation of sociocultural space and its internalization. In addition, the classification of life strategies by O. Zlobina was chosen as the best description of young people's strategies in an unstable society.

The second part deals with the main socioeconomic factors that influence the formation and dynamics of the development of student youth's life strategies, as well as the correlation of socioeconomic status and students' life choices, goals and values. The transformation of values of post-Soviet societies has been analyzed. It has also been previously determined that upper and middle class

representatives are more likely to have the strategy “acquisition”, but the upper class is more passive in implementation of the strategy.

The third part is devoted to the sociological research. It describes the planning, practice and analysis of semi-structured interviews with students of 4-6 courses of the sociology department of Taras Shevchenko national university in Kyiv as part of a pilot study. According to the results of empirical research, external factors have the greatest influence on the formation of life strategies of interviewed students are parents and the change of accommodation. The most common strategy among interviewed students is the «acquisition» strategy.

The conclusion summarizes the results of work, substantiates the dynamism of the phenomenon of students' life strategies, proves that the analysis of student youth should take into account not only the socioeconomic situation in Ukraine, but also the specificity of this sociodemographic group, as well as relationships between socioeconomic factors and life strategies.

Attachments include a survey guide, consolidated data on respondents' answers.

The work consists of 128 pages of typewriting, two diagrams. There are 93 sources used to write the work.

The research value of this work is in the prospects of predicting the potential and vector of transformation of students' life strategies. It will help to predict the direction of development of unstable Ukrainian society. That is why the research should be continued and for a representative sample with refinement of the research hypotheses in accordance with the results of piloting.

Student _____ Lishchuk Y.V.

Academic adviser _____ Professor Kutsenko O.D.

Зміст

Вступ.....	9
1. Теоретико-методологічні засади дослідження життєвих стратегій студентської молоді	14
1.1. Життєві стратегії як теоретичний концепт.....	15
1.2. Генеза життєвих стратегій студентської молоді	19
1.3 Типологія життєвих стратегій студентської молоді.....	21
Висновки до розділу 1	26
2. Соціально-економічні фактори формування життєвих стратегій.....	29
2.1 Механізми трансформації соціально-економічного статусу в пострадянських суспільствах.....	30
2.2 Макро- та мікросоціальні фактори формування життєвих стратегій.....	34
2.3 Вплив економічного фактору на формування життєвих стратегій.....	40
Висновки до розділу 2	45
3. Вплив соціально-економічного статусу студентської молоді на формування живих стратегій	48
3.1. Емпірична база дослідження впливу соціально-економічного фактору на життєві стратегії українських студентів	49
3.2 Емпірична диференціація життєвих стратегій студентської молоді	59
3.3 Взаємозалежність соціально-економічного статусу та життєвих стратегій українських студентів	64
Висновки до розділу 3	69
Висновки	71
Список використаної літератури	76

Додаток 1.....	87
Додаток 2.....	88
Додаток 3.....	91

Вступ

Ключові слова: життєві стратегії, ціннісні орієнтації, соціально-економічний статус, студентство.

Key words: life strategies, value orientations, socioeconomic status, students.

Проблема ситуація

Онтологічний аспект: швидкі соціальні зміни в українському суспільстві утворюють новий інституціональний, культурний, ресурсний контекст соціального життя. Одним з глибинних ефектів є формування нових поколінь з їх культурною і поведінковою специфікою, іншими адаптивними та інноваційними можливостями. Як доводять висновки таких дослідників, як В. Шубкін [Энвери, 2012], М. Руткевич [Руткевич, 2009: с. 418] та Л. Рубіна [Рубина, Руткевич, 1988: С. 140], життєві стратегії поколінь суттєво залежать не тільки від інституційного дизайну суспільства та особливостей соціалізації людини. Одним з важливих факторів є соціально-економічний статус людини та її сім'ї. Між тим, як низький, так і високий соціально-економічний статус можуть провокувати різні типи життєвих стратегій: за умов низького статусу може відбутись як відтворення «пастки бідності», так і мобілізація життєвих можливостей людини на висхідну мобільність і способи її досягнення. Сучасне українське студентство представляє нове покоління, яке безпосередньо не має досвіду радянського життя; життєвий досвід пов'язаний виключно з українською незалежністю, хвильовим посиленням демократизації, активізацією громадянського суспільства, досвідом соціально-економічних криз в країні, активним включенням в інформаційні технології та нові способи комунікації, внутрішньою та міжнародною географічною мобільністю. Теоретично, ці особливості покоління та інституційні якості суспільства здатні зумовити суттєві зміни в життєвих стратегіях студентства у порівнянні з попередніми поколіннями

часів радянської перебудови та ранніх періодів постсоціалістичних трансформацій через зміну їх факторну обумовленість.

Гносеологічний аспект: попередній аналіз наукових досліджень за темою в українському суспільстві демонструє відсутність новітнього соціологічного знання про зв'язки між соціально-економічним статусом студентства та їх життєвими стратегіям. Більш того, потребують уточнення типологія та емпіричні моделі життєвих стратегій, характерних для новітнього покоління українського студентства.

У теоретичному та емпіричному плані проблема життєвих стратегій залишається недостатньо вивченою. Із відомих дослідників, працювали над розробкою концепту такого схожого поняття як життєві траєкторії В. Франкл [Франкл, 1900: С. 288,295], А. Маслоу [Маслоу, 1997: С. 209, 273] та Р. Мертон [Волков, 1999: С. 333-334]. Н. Кантор [Cantor, 1987: р. 1178-1191] також звертала увагу на дослідження поведінки особистості та її прагнення до життєвих цілей.

Українські та пострадянські дослідники зробили помітний внесок в дослідження життєвих стратегій. Але, враховуючи специфіку даної праці, варто розпочати з розробок життєвих стратегій українських соціологів психологічної школи. Наприклад, О. Злобіної у розробці класифікації життєвих стратегій в умовах соціальних трансформацій [Злобіна, 2012:, С. 299-306], В. Тихоновича в дослідженні діяльній складовій життєвих стратегій [Злобіна, Тихонович, 2001: С. 27-35], Л. Сохань у детермінації життєвих стратегій особистісними перевагами у самореалізації [Сохань, 1987: с. 279], Л.Бевзенко у дослідженні формування стратегій в умовах соціальної структури суспільства та соціальних інститутів [Бевзенко, 2008: С. 25-26]. Так, згідно з напрацюваннями Т. М. Резник, життєві орієнтації та способи цілепокладання особистості залежать від її класової ідентичності [Резник, 1995: С. 103-104]. Співавтори Є. А. Смірнов та Ю.М. Резнік, базуючись на інституціональних факторах, створили комплексну модель

життєвих стратегій із суб'єктивного, об'єктивного та міжпредметного просторів [Резник, 1994: С. 84].

За орієнтаціями на певні статусні позиції Н.Паніна та Є.Головаха вирізняли «глядачів» (мрійників, не готових до реалізації ідей) та «практиків» (імпульсивні фігури зі швидкою реакцією на зовнішні фактори) у пошуках власних життєвих стратегій [Головаха, 2000: С. 266-267]. Як результат, активніші та рішучіші особи досягають своїх цілей і збільшуватимуть статусні позиції набагато швидше, ніж пасивні глядачі. З іншого боку, слід зазначити, що найменш активні члени суспільства мають більш високий рівень адаптованості. З цієї причини у «глядачів» менше шансів понизити досягнуті статусні позиції [Головаха, 2010: С. 26-30].

Отже, варто робити висновок, що життєві стратегії особи та поставлені цілі залежать від соціальної структури суспільства, яка задає певні можливості та орієнтації індивідам в залежності від їх соціальних позицій і в якій економічний аспект відіграє принципову роль. Теоретична основа з аналізу соціально-економічного статусу може базуватись як на роботах П.Сорокіна "Соціальна мобільність", так і П.Бурдьо "Различение: социальная критика суждения", "Форми капіталу", "Соціологія політики". Для вивчення соціально-економічного статусу ми беремо до уваги концепцію про внутрішню складність статусної структури за Т.І.Заславською [Заславская, 2001: с. 3-11], враховуємо розробки П.Блау, Г.Ганзебума і, безумовно, українських дослідників соціального статусу С.Макеєва [Макеев, 1996: 50-55 с.], для якого життєва стратегія – це категорія стратифікації суспільства, С.Оксамитної із аналізом стратегій у соціально-класовій структурі [Оксамитна, 1996: С. 144-153], Н.Коваліско у дослідженнях соціально-економічної поведінки [Коваліско, 2008: С. 266-277], О.Симончук у вивченні стратегічного планування середнього та робочого класів [Симончук, 2003: С.37].

Оскільки молодь – це одна з найбільш динамічних соціальних груп, вивчення її місця в соціально-економічній структурі допоможе спрогнозувати напрямок розвитку суспільства та його трансформаційний потенціал [Haskman, 2009: р. 65-73]. Адже соціально-економічний статус молоді включає не лише їх характеристики, але й характеристики їх домогосподарств, сімей: їх доходи, освіту, професію. Більш того, географічні особливості та рівень урбанізованості місця проживання особи також впливатимуть на життєві орієнтації.

На сьогодні існує безліч суперечностей щодо інтерпретації та розуміння життєвих стратегій. Має місце понятійна асиміляція. Деякі визначення життєвих стратегій ХХ ст.. вже можна вважати дещо не релевантними, беручи до уваги новітні прояви локальних та глобальних суспільних змін. Отже актуальність даної роботи обумовлена необхідністю пояснення формування життєвих стратегій студентської молоді з урахуванням соціально-економічного статусу.

Дослідницьке питання: яким є зв'язок основних емпіричних моделей життєвих стратегій українського студентства з їх соціально-економічним статусом?

Проблема: невідповідність наявного соціологічного знання про ціннісну спрямованість та факторну обумовленість життєвих стратегій молоді науковому знанню про радикальні зміни структурних умов життя новітнього покоління студентської молоді в українському суспільстві.

Мета: виявити емпіричні моделі життєвих стратегій українського студентства та їх зв'язок із соціально-економічними статусами.

Завдання:

1. охарактеризувати стан вивченості феномену життєвих стратегій в сучасній соціології;
2. описати місце соціально-економічних факторів в диференціації життєвих стратегій;

3. уточнити методологію дослідження емпіричних моделей життєвих стратегій студентства та їх зв'язку з соціально-економічними статусами;

4. провести пілотажне дослідження моделей життєвих стратегій, що практикуються українським студентством із застосуванням методу глибинного інтерв'ю;

5. на підставі пілотажного дослідження надати обґрунтування гіпотезам про емпіричні моделі життєвих стратегій та їх соціально-економічну статусну обумовленість;

6. уточнити теоретичну типологію життєвих стратегій сучасного українського студентства з різними соціально-економічними статусами.

Об'єктом роботи є життєві стратегії сучасного українського студентства.

Предмет – емпіричні моделі життєвих стратегій та їх зв'язок з соціально-економічними статусами.

1. Теоретико-методологічні засади дослідження життєвих стратегій студентської молоді

Найбільш суттєвою характеристикою суспільного життя у наш час є значний рівень динамічності, рухливості суспільства та перманентні структурні зміни. Відправним пунктом даного процесу є загальнолюдська система цінностей. Доступ до ресурсів для окремих осіб буде завжди більшою або меншою мірою обмеженим, що стимулює генерацію нових та деформацію старих життєвих стратегій, починаючи від моделей виживання та закінчуючи превалюючими для певного суспільства засобами самореалізації. Соціальна система формує умови, до яких індивід має щоденно пристосовуватись, аби запобігти обмеженню реалізації буденних практик.

У сучасних наукових дослідженнях увага більше зосереджена на об'єктивній складовій утворення життєвих стратегій, а саме на структурі суспільства. Вибір життєвих стратегій – це загалом результат послідовної поведінки, вплив навколишнього середовища чи культурних патернів, так і у формі індивідуальних орієнтацій. Слід зазначити, що лише шляхом співвідношення індивідуальної та соціальної сторони концепту вироблені стратегії можуть використовуватися на макрорівні. Особи приходять у вже сформований соціокультурний простір, тому вони можуть лише інтеріоризувати його: запозичити, відтворити та адаптувати під власні уподобання. Однак поки продовжуються дискусії щодо детермінації вибору стратегії тільки одним фактором.

Аналіз теоретичної бази досліджень виявив ряд концепцій, де формування життєвих стратегій розглядають як вибір життєвого шляху (Б. Г. Ананьєв, Ш. Бюлер), короткотривалої (Є.І. Головаха, В.І. Ковальов) та довготривалої перспективи (Р. Кастенбаум, Ж. Нюттен, Л. Франк, Л.Бевзенко), або як вибір стилю життя (В. Н. Дружинін, О.Злобіна).

1.1. Життєві стратегії як теоретичний концепт

Для багатьох теоретичних наробків на сьогодні властиве деяке понятійне ототожнення понять «життєва мета», «життєві цілі» та «життєва стратегія». Варто одразу зазначити, що не дивлячись на схожі дефініції, дані поняття не є тотожними. Адже мета і цілі є результатом реалізації стратегії, її діяльними компонентами. Вони спрямовані на більш короткотривалу перспективу, є більш гнучкими та передбачають використання існуючих ресурсів, а не способи їх пошуку. Життєві цілі - основні фактори, що керують життєвим шляхом і дозволяють передбачити результати своєї діяльності. Вони відображають потреби, інтереси та уподобання особистості [Титаренко, 2005: С.26-45]. Життєві плани - це вже конкретизовані цілі, що обмежені за часовим та просторовим вимірами. Вони визначають конкретний порядок дій і ґрунтуються на індивідуальному досвіді. Комплекс таких планів є «життєвою програмою». Це найбільш близьке до стратегії поняття, адже єдине може бути довготривалим та охоплювати все життя індивіда [Бабатіна, 2015: 29-38]. Також дослідники виділяють концепт «життєвої позиції» як комбінації всі ідеалів, цінностей та вірувань особи, мають прямий вплив на конкретні моделі поведінки [Бабатіна, 2015: 120-126].

Життєва стратегія, в свою чергу, це система механізмів свідомого регулювання життєвого шляху шляхом планування та реалізації поетапних планів на майбутнє. Певна стратегія може бути визначена вибором як життєвої позиції (узагальнення особистих суб'єктивних і об'єктивних досягнень, індивідуальних цінностей, на основі яких будуються свої ідеали), так і цілей. Життєва стратегія відображає реальний вибір у кожному аспекті, наприклад, орієнтацію особистості чи на інтуїцію, чи на логічне відображення природної узгодженості життєвих подій.

Індивід в межах даного концепту є актором, діяльним реалізатором. Адже один з ключових критеріїв ефективності стратегії – це придатність до реалізації. Адже стратегія має бути повторюваною та відтворюваною задля досягнення кінцевої мети. Така характеристика

стратегій запропонована О.Злобіною та, на мою думку, є актуальною для нестабільного суспільства, як українське [Злобіна,2012: С. 54-63]. Так, слідуючи даному визначенню, життєва стратегія має давати особі опору та стабільність, чітке розуміння напрямку руху. Проте чи забезпечує цей концепт достатню гнучкість та адаптивність? Базуючись на цьому, Є.І. Головаха пропонує ввести інше поняття замість стратегій – «життєва перспектива». Стратегія – це про довгострокове планування вектору руху. Сутність стратегії в тому, аби їй слідувати в глобальному сенсі, незважаючи ні на що. В свою чергу «перспективи» – це концепт, що передбачає більше свободи в діях залежно від зміни зовнішніх факторів, адже людська реальність не запрограмована, не існує визначеної кінцевої версії майбутнього [Головаха, 2000: С. 266-267].

Надійність та вагомість життєвих стратегій для індивіда є результатом одного з найголовніших індивідуальних елементів стратегії: свідоме моделювання та управління власним життям. Тут важливо, чи сприймає людина своє життя як цілісну сукупність або ж як низку роз'єднаних подій.

Відтворення індивідуальної бажаної моделі майбутнього залежить також від соціально-прийнятих цінностей суспільства. Цінності - це відповідальність та орієнтації свідомої особистості, сформовані або, найчастіше, нав'язані колективно, значення якої для окремої людини чи групи різняться [Герасимчук, 2004: с. 246]. Якщо предмет матеріальної та духовної культури сприймається як ідеал, то особа надаватиме перевагу тим цілям та моделям поведінки, що відповідають прийнятому поняттю норми.

Є декілька ключових підходів до визначення життєвої стратегії як концепту, але у даній роботі пропонуємо зосередити увагу на дихотомії детермінації об'єктивного та суб'єктивного.

Індивідуалістичний підхід характерний для К. Юнга. Вчений вважав самопізнання основною соціальною метою. Це стимулює людей набувати нових знань, навичок та адаптації до навколишніх стандартів протягом

усього життя. Цей процес називається індивідуалізацією, що стає ціннісною основою для життєвої стратегії [Хьелл, 2008: С. 254-269].

Раніше ми вже звертались до доробку Ю.М. Резнік та Т. М. Резнік, які звертали увагу на детермінацію життєвих цілей класовою ідентичністю [Резнік, 1995: С. 103-104]. Таке твердження має місце, адже доступ до ресурсів завжди першим визначатиме лінію поведінки індивіда. Як за Маслоу, спочатку йде задоволення базових потреб. Отже, чим меншими є матеріальні ресурси, тим менше особа звертатиме увагу на культурну складову свого життя і більше концентруватиметься на стратегії життєвого благополуччя. А от способи збільшення власної ресурсної бази є різними. Може бути концентрація на економічне збагачення, а може бути використання соціальних зв'язків, а отже і соціального статусу.

М. П. Кухта зазначає, що у формуванні життєвих стратегій соціокультурний простір та особисті пріоритети визначають вектор, у якому спрямовується практична діяльність. Обидві сторони задають напрямок життєвої стратегії, що виражається в організаційній компоненті, тобто поведінкових моделях. А саме, уміння, навички, звички, стереотипи, які властиві індивідові [Кухта]. І тип стратегічної поведінки нерозривно пов'язаний із соціокультурними інституційними змінами, що визначають ступінь соціальної адаптивності особистості.

Розглядаючи надалі діяльнісний аспект стратегій, обов'язкові елементи її реалізації пропонував Р. Пехунен. А саме, система керування (відповідає за регуляцію процесу цілепокладання), діяльність (забезпечує реалізацію поставлених життєвих цілей) та зворотній зв'язок (характеризує ступінь прояву реакції на обрану стратегію, дозволяє оцінити її ефективність) [Пехунен, 1987: С. 125-129]. Кожному із компонентів стратегій приділяється достатня увага. Виходячи з цього, послідовність реалізації стратегії така: обґрунтування життєвої орієнтації (співвіднесення власних потреб з навколишньою нормативною системою); постановка цілей; пошук мотивації; обґрунтування плану дій; раціоналізація досягнення; корекція соціальної

поведінки. Це ідеально виражає одну із основних функцій стратегій – характеризує здатність особистості поєднувати потреби суспільства та власні життєві інтереси.

Дослідниця С.С. Бабенко звертається до різних способів відтворення соціального статусу як ключового критерію класифікації життєвих стратегій. Доступ до ресурсів визначає індивідуальні шанси на життєвий успіх, а також можливості адаптації до соціальних зрушень та кризових явищ. Напрямок соціальної діяльності індивіда залежить від способу відтворення загально-соціальних цінностей групи, до якої він належить, прийняті в ній методи ціледосягнення [Бабенко, 2002: С. 57-64]. Відповідно, це описує таку характеристику стратегій, як актуальність. Вона пов'язана з тим, наскільки дії та рішення людини співвідносяться з характерними для соціальної групи, до якої особа належить.

Проте окрім прихильників односторонньої детермінації, варто згадати таку дослідницю, як К.А. Абульханова-Славська, що стоїть на позиціях інтегративного напрямку. Життєва стратегія полягає у розумінні індивідуальних практично реалізованих можливостей (тобто реальних ресурсів) із прагненнями та уподобаннями [Абульханова-Славська, 1991: С. 128]. Це підхід свідомого вибору та раціонального підходу до оцінки контексту. Результатом є розширення кругозору та розробка більш гнучких стратегій. Це баланс між необхідним та бажаним, індивідуальним та соціальним.

Стратегії, будучи динамічним явищем, змінюватимуться та пристосовуватимуться до зміни середовища протягом життя людини. Для вибору ефективної особистої життєвої стратегії важливо зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки між подіями, які визначають взаємозв'язок минулого, майбутнього та сьогодення. Тут слід передбачити всі можливі перешкоди чи обмеження в реалізації стратегічного плану і вибрати найбільш оптимальні засоби їх уникнення. На завершальному етапі індивід

повинен отримати певну емпіричну схему життєвих подій, які мають відбуватися в майбутньому, аби забезпечити успішну самоактуалізацію.

Ми можемо говорити про ефективність стратегії, коли вона має унікальну характеристику, наділена індивідуальними значеннями і поставлена в ситуаційному порядку. Однак реального соціального виміру життєва стратегія досягає лише на міжпредметному рівні. Останнє є результатом координації взаємних уявлень, очікувань особистості та навколишнього середовища. Ефективність стратегії є важливою її характеристикою, адже її реалізація завжди пов'язана з досягненням певного соціального статусу.

Із проаналізованих теоретичних підходів можна зрозуміти, що життєві стратегії – це динамічний феномен, тож варто уточнити, яким чином вони виникають та розвиваються в контексті життєдіяльності окремих осіб. Це і стане основним завданням підрозділу №1.2.

1.2. Генеза життєвих стратегій студентської молоді

Виходячи з раніше зазначеного, ефективність стратегії проявляється, з одного боку, суб'єктивно, як дещо, що містить унікальні та неповторні, ситуативні та надситуаційні значення та особисті цілі, а з іншого боку, об'єктивно, як щось, що включає моделі для наслідування, норми та цінності, що визначаються культурно людиною в процесі соціалізації. Формування життєвої стратегії характеризується поетапним поєднанням умов і детермінант, що впливають на окремого індивіда. У даному розділі запропоновано опис складу та процесу формування індивідуальної стратегії.

Як було зазначено в минулому розділі, в центрі уваги теорій стратегій життя – способи та стилі творчої самореалізації. Таким чином, крім їх застосованості в умовах соціальної стабільності, стратегії висловлюють волю до соціально-реактивної діяльності в умовах життєвої невизначеності. Отже, мета життєвої стратегії – свідомо моделювати та керувати власним життям

зادля відтворення бажаного майбутнього, відповідного індивідуальній та колективно визнаній ієрархії цілей, заснованих на відповідних соціальних цінностях.

Життєва стратегія особистості є наслідком поєднання суб'єктивної (життєвої перспективи, життєвого стилю та адаптивності особистості), об'єктивної (умови нестабільного соціального середовища) та ситуативної складової (стратегії адаптивної активності у ситуації тимчасової дезадаптації). До елементів формування життєвих стратегій належать потреби, запити, цінності, ціннісні орієнтації, цілі, завдання, ресурси, які, взаємодіючи, розвивають характер життєдіяльності індивіда.

Цінності обов'язково є чітко усвідомленими та стійкими уявленнями, сформованими індивідуально або нав'язаними колективно, які різняться за своїм значенням для окремої людини чи групи [Герасимчук, 2004: С. 246]. Це може бути предметом культури як матеріальної, так і духовної і завжди сприймається суб'єктом як ідеал чи норма. Наступним значимим для формування життєвої стратегії конструктом є ціннісні орієнтації – форма усвідомлення громадського порядку, в якій працює людина, що виражається у взаємодії громадськості та особистості. На думку А. Здравомислова та В. Ядова, регуляція свідомої діяльності в соціальному середовищі є ключовою функцією ціннісних орієнтацій [Здравомислов, 1986: С. 223]. Соціальна детермінація поведінки людини за економічними, культурними, нормативними та іншими складовими саме забезпечується цінними орієнтаціями [Ядов, 1979: С. 6]. Із цінностей та ціннісних орієнтацій особа виділяє для себе менші конструкти – моральні потреби, мотиви, цілі та принципи. Ці характеристики визначають індивідуальну смислову реконструкцію свідомості. Стикаючись з відмінностями стратегії від соціальної норми, на людину можуть бути накладені певні формальні та неофіційні санкції соціального контролю.

Проводячи попередній системно-структурний аналіз життєвих стратегій, основним елементом є інтеріоризація об'єктивної реальності (фізичне середовище та ціннісна структура макро- і мікроспільнот) через суб'єктивне світосприйняття (особисті мотиви та індивідуальні вподобання) (Додаток 1). Так, загальноприйнятими та найбільш розповсюдженими умовами досягнення найважливіших життєвих цілей студентської молоді є індивідуальне, як особисті навички, знання та характер. Та зовнішнє, об'єктивне, як економічна ситуація в регіоні, робочі місця, політична стабільність, доступ до якісної освіти, система соціальної допомоги.

За впливу описаних факторів, процес формування життєвої стратегії розпочинається з рефлексії культурних норм і ціннісних установок суспільства, їх усвідомлення та прийняття соціального порядку. З них відбираються найбільш культурно (традиційно) прийнятні ціннісні установки, відповідно до власних вподобань. Цей процес називається інтеріоризацією. Так виникають індивідуальні ціннісні орієнтації, відповідно якої відбувається цілепокладання. Надалі конструюється система конкретних дій, корегується поведінка для досягнення мети. Увесь цей процес і є структурним планом майбутнього життєвого шляху, а саме життєвої стратегії як результату діяльності [Маринов, 2008: С. 41].

Зміни цінностей, ціннісних орієнтацій та життєвих стратегій відбуваються за двох умов: якщо є велика різниця між звичайними обставинами соціальної структури та кризовою ситуацією; якщо зміни стосуються основних цінностей та правил соціального порядку. Зазвичай це викликано "шоковими" подіями.

1.3 Типологія життєвих стратегій студентської молоді

Точкою, необхідною для аналізу життєвої стратегії людини, є її типологія. Сфера розповсюдження видів стратегій визначається рівнем соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, способом

виробництва, рівнем та якістю життя, наявністю правових засобів регулювання суспільного життя, ступінь участі в уряді, вплив традицій (ідеалів та вірувань). Можна вважати, що вибір життєвої стратегії зумовлений приналежністю до певного класу та певного статусу. Іншими словами, статус людини - це сукупність її прав та обов'язків стосовно інших людей. Соціальний статус означає певну позицію в соціальній структурі групи або суспільства, пов'язану з іншими позиціями через систему прав та обов'язків. І це складає основу для життєвих стратегій.

Відповідно до цього, варто звернутись до доробку дослідників Т. Кассера та Р. Рейна, що виділили дві групи життєвих стратегій, заснованих на перевазі внутрішніх та зовнішніх прагнень. Зовнішні прагнення, які залежать від інших людей, ґрунтуються на таких цінностях, як матеріальне благополуччя, соціальне визнання та фізична привабливість. Диференціація соціального статусу передбачає різноманітність життєвих траєкторій та цілей молоді. Внутрішні прагнення базуються на цінностях особистого зростання, здоров'я, любові, відданості суспільству [Осипова]. Вчені зазначають, що вибір стратегії залежить від ролі малої соціальної групи на індивіда. Відбувається зміна життєвих планів під впливом зовнішніх умов.

Життєві стратегії належать до особливого класу орієнтацій особистості. Вони відрізняються своєю тривалістю та часовою орієнтацією. Говорячи про іншу класифікацію, окрім очевидного поділу на довгострокові (спрямовані на майбутнє) та короткострокові (ситуаційні) стратегії, можна виділити суперситуативну характеристику здатності людини до сприйняття повної картини світу – від абстрактного розуміння до повсякденних подій сьогодення. Визначаючи свої плани на майбутнє, ми зазвичай передбачаємо короткостроковий період, оскільки стратегії - це гнучкий механізм, що характеризується високим рівнем динамічності. Отже, за орієнтацією на часовий проміжок можна розрізнити життєві стратегії на стратегічну

(спрямоване на майбутнє), оперативну (на даний момент) та ретроспективну (для минулого) орієнтацію.

Однією з найбільш обширних є класифікація Дж. Коулмана [Коулман, 2001: С. 121-139], що базується на різних причинах виникнення:

- за категорією ціннісних орієнтацій: прагматичні, що характеризуються переважанням прагматичних цінностей та короткостроковим плануванням, і гедонічні, що характеризуються переважанням цінностей комфорту та задоволеності, відсутністю планування життєвих перспектив.

- за категорією ефективності соціалізації: пасивні стратегії управління, де в основі стратегій загальноприйняті норми та цінності, активні трансформаційні стратегії, що передбачають творче ставлення особистості до формування життєвих планів.

- за категорією характеру соціальної діяльності індивіда: активні ґрунтуються на високому ступені індивідуальної участі та раціональній орієнтації особистості на різні сфери суспільного життя, реагуючі (адаптивні) стратегії передбачають ситуаційне залучення особистості до різних сфер суспільного життя, пасивні не характеризуються індивідуальною поведінкою.

- за рівнем свідомості індивіда – свідоме і несвідоме;

- за характером діяльності особистості – активна, реактивно-адаптивна, пасивна;

- через сприйняття умов життя – гедоністичне та засноване на почутті обов'язку, відповідальності;

- за ступенем збігу цілей і завдань суспільства - просоціальних, асоціальних та антисоціальних;

- за ступенем реалізації - ефективні (корисні), неефективні та неефективні;
- за характером та способом самореалізації - стратегіями самореалізації та маніпулювання;
- за характером взаємозв'язку емоційності та раціональності - афективної, пізнавальної;
- за наявності елемента креативності - креативної (побудова) та звичайної (щоденної) або виживання (останньої - за Наумовою Н.Ф.) [Наумова, 1995: С. 20].

За висновками З.Баумана [Бауман, 2002: с. 390] та численних інших дослідників, сучасне суспільство стає все більш індивідуалізованим. А молодь транслює, персоніфікує, суб'єктивує основні тенденції суспільних змін [Сокурлянська, 2006], тож можна характеризувати її такими рисами, як [Osipova, 2016: p.108-129]:

- невпевненість щодо громадянського обов'язку та патріотизму,
- соціальна інертність та відчуженість від проблем суспільства;
- небажання нести відповідальність;
- неготовність до служіння високим суспільним ідеалам;
- низький рівень самостійності мислення, прийняття рішень;
- відсутність соціальної солідарності

Пріоритетними стають цінності індивідуального успіху, що ототожнюються з матеріальним благополуччям. На підтвердження цього приведемо дослідження Л. Сокурлянської та В. Астахової. Сокурлянська у 2001-2009 роках позначила, що молодь схиляється до орієнтації на матеріальні цінності через кризову ситуацію у країні [Сокурлянська, 2012: С. 32-33]. А за результатом дослідження Астахової 2010 року, студентська однією з ключових цілей молодь обирає отримання високооплачуваної роботи та самовдосконалення [Астахова, 2010: С. 230].

Відповідно до цього, можна звернути увагу на класифікацію А. Е. Созонтова, що акцентував увагу на критерії володіння матеріальним. Він розробив типи життєвих стратегій, які також можуть бути характерними для молоді [Илаева, 2016: с 1-8.]:

1. тип «мати» - орієнтація індивіда на соціальний успіх, високий статус, можливість необмеженого споживання. Бажаними цінностями є: успіх, соціальне визнання, багатство, репутація, задоволення тощо;

2. тип «не мати і не бути» - акцент на адаптації до соціально-економічних умов. До пріоритетних та більш того, найчастіше міжпоколінних, цінностей, належать: сімейна безпека, здоров'я, соціальне прийняття;

3. тип «бути» - акцент на творчій самореалізації, підтримці добробуту близьких людей. Найважливіші цінності: творчість, пошук сенсу життя, життєрадісність тощо;

4. Тип «мати проти бути» - орієнтація на соціальний успіх, безпеку та саморозвиток. Ці два прагнення конфліктують, і, отже, мета життя невизначена. Результатом є криза цінностей, що виражається прийняттям «усіх цінностей», що не вважаються маргінальними.

Проте для дослідження життєвих стратегій студентів варто обрати емпірично обґрунтовані моделі, що були запропоновані О. Злобіною на дослідженнях українського суспільства [Злобіна, 2012: С. 54-63]. А саме, опанування, пристосування та уникання. Дослідниця звертає увагу на ціннісні основи у формуванні образів життєвого успіху в умовах трансформацій, соціальної стратифікації та нерівності. Усі вони пов'язані з новим суспільним порядком, до виникнення та впливу якого індивід реагує у своїх цілях та способі життя. Для кращого розшифрування їх значення варто співвіднести стратегії відповідним соціальним цінностям. Найбільш

грунтовною теоретичною базою цінностей вважаємо класифікацію Ш.Шварца [Голикова, 2014: р. 148]. Дослідник виокремлює 4 групи з 10 базових цінностей, що різною мірою, але притаманні представникам будь-якої культури, що можна поєднати у дихотомічні пари: «Збереження – Відкритість до змін» і «Самоствердження – Піклування про оточення». Відповідно до цього, запропоновано комплексні моделі життєвих стратегій:

- Опанування - відкритість до змін, цінності «ризик-новизна» за Шварцем, орієнтація на матеріальну забезпеченість, розваги, професійне зростання, самостійність та незалежність.
- Пристосування - потреба бути причетним до спільноти собі подібних, прагнення групового захисту, солідарності, стабільності, домінування ідентифікації з контактними ми-групами, зростає потреба у солідарності суспільства.
- Уникання – безпека, універсалізм, гедонізм.

Висновки до розділу 1

Життєва стратегія – це динамічний феномен; це система механізмів свідомої регуляції життєвого шляху через поетапне планування та реалізацію планів майбутнього; це стійкі, типові способи і форми життєдіяльності особи, що керовані певними ціннісними орієнтаціями та спрямовані на задоволення її потреб, досягнення цілей та життєвих сенсів. Стратегії визначаються як відповідність діяльності індивіда вимогам та очікуванням соціального оточення. На сьогоднішній день у науковій спільноті не вщухають перипетії щодо принципів та складових його формування. В першу чергу, стоїть питання щодо детермінованості вибору життєвої стратегії лише одним з двох дихотомічних чинників: об'єктивним або суб'єктивним. У даному розділі вдалось прийти до висновку, що модель життєвої стратегії є взаємодією зовнішніх та внутрішніх факторів: засвоєння соціокультурного

простору та його інтеріоризація. Адже життєва стратегія є завжди осмисленою здатністю поєднувати індивідуальні преференції (так звані, фільтри) з вимогами, нормами суспільства та доступними ресурсами. Зовнішні норми проходять перевірку на відповідність індивідуальним цінностям, цілям, інтересам та орієнтаціям. Завдяки цьому стратегія набуває актуальності. Тож, варто досліджувати життєві стратегії саме з позицій інтегративної течії. Іншою важливою характеристикою життєвої стратегії є її діяльнісний потенціал, адже обов'язковою умовою є її реалізованість на практиці. Саме тому вона завжди підлягає оцінці на дієвість, релевантність, відповідність сучасним умовам суспільства.

В сучасних дослідженнях існує ряд суперечностей щодо типологізації життєвих стратегій. Спираючись на описаний дослідницький досвід таких соціологів, як Л.Сокурянська, О.Злобіна і Л.Бевзенко, вивчення життєвих стратегій молодих людей повинно здійснюватися саме з метою зміни механізму взаємодії молоді та суспільства, тобто шляхом розширення простору соціальної суб'єктності індивіда і шляхом визначення смислового забарвлення його життєвих моделей.

За основу у подальшому дослідженні варто взяти модель життєвих стратегій за О. Злобіною [Злобіна, 2012: С. 54-63], індикаторами до якої є класифікація 10 ціннісних орієнтацій Ш.Шварца [Голикова, 2014: р. 148]. Відповідно до цього, комплексні моделі життєвих стратегій виглядають так:

- Опанування - відкритість до змін, цінності «ризик-новизна» за Шварцем, орієнтація на матеріальну забезпеченість, розваги, професійне зростання, самостійність та незалежність.
- Пристосування - потреба бути причетним до спільноти собі подібних, прагнення групового захисту, солідарності, стабільності, домінування ідентифікації з контактними ми-групами, зростає потреба у солідарності суспільства.

- Уникання – безпека, універсалізм, гедонізм.

До того ж, у розділі №1 було визначено конкретний функціонал життєвих стратегій для окремого індивіда, що виражаються у співвіднесенні потреб, цілей, поведінки індивіда із нормативною системою та вимогами соціального контролю, у мотивуванні до дії, конструюванні життєвого шляху та упорядкуванні механізмів його реалізації цілей. В ході вибору та формулювання власної стратегії особа має пройти шлях від рефлексування щодо нормативної системи та власного місця в ній аж до постановки практичних пунктів для реалізації поставлених життєвих цілей. Усі названі характеристики життєвих стратегій заплановано дослідити й перевірити на студентській молоді. Саме тому було визначено основні риси цієї соціальної групи, що відрізняють її від інших. В першу чергу, варто зазначити, що молодь є динамічною, вкрай чутливою до будь-яких суспільних трансформацій соціальною групою. Процес формування життєвих стратегій молоді відбувається в контексті взаємодії особистості та соціуму. Ціннісні орієнтації, цілі, принципи знаходяться лише на стадії розвитку, тож легко піддаються корекції та мають не сталий характер.

2. Соціально-економічні фактори формування життєвих стратегій

Завдяки своїй гнучкості та динамічності стратегії можуть трансформуватись та поєднуватись відповідно до змін рівня соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, способу виробництва, рівня та якості життя, ступені активності політичної позиції, впливу традицій (ідеалів та вірувань). Можна вважати, що вибір життєвої стратегії зумовлений приналежністю до певного класу та певного статусу. Статус людини визначає їх положення в ієрархічній структурі. Недоступність економічних та соціальних ресурсів для всіх верств населення є фіксованим і відображає права людини.

Соціально-економічний статус може змінюватися з часом і тоді з'являються впливовіші фактори. Існує ряд моделей, за допомогою яких соціально-економічний статус впливає на життєві стратегії та практики [Сингх-Ману, 2004]. Модель передбачає, що соціально-економічний досвід людини в минулому є кумулятивним і впливає на соціально-економічний статус майбутнього. Модель переміщення передбачає внутрішньопоколінську та міжпоколінську соціальну мобільність, що передбачає порівняння та співставлення соціально-економічного статусу не лише індивіда, але і його сім'ї. Більшість досліджень якості життя зосереджуються на основних впливаючих факторах, і менше відомо про вплив різних соціально-економічних траєкторій життєвого циклу на якість життя в майбутньому. Тому дослідження соціально-економічних факторів у зв'язку з життєвими стратегіями має на меті передбачити тенденції змін в українському суспільстві [Haskman, 2015: p.686-702].

Основні компоненти соціального статусу особистості, на яких пропонуємо базувати дослідження життєвих стратегій, - це дохід, професія, освіта, престиж, соціальне походження, стать. Таких факторів набагато

більше, проте ці пропонуємо вважати ключовими для соціальної групи студентів.

2.1 Механізми трансформації соціально-економічного статусу в пострадянських суспільствах

Сутність ціннісної свідомості залежить від модифікації типових рис історичної епохи [Мирошніков, 2004: С. 66-83]. Можна провести паралель трансформаційного шляху особистості під впливом нововведень із модифікацією суспільної ціннісної свідомості. У даному підрозділі пропоную розглянути модифікації життєвих стратегій у глобальному історичному розрізі, а саме, на прикладі аналізу пострадянських суспільств.

Існує зв'язок між соціально-економічним положенням індивіда, його якістю життя та життєвими стратегіями, на які він орієнтований [Niedzwiedz, 2012]. Для молоді в радянських країнах більшою мірою властивими були цінності солідарності, а саме – в середині життєвого благополуччя стояла сім'я, важливим було соціальне схвалення, а особливо в колі малих груп. Соціальний статус мав більшу вагу, ніж економічне благополуччя [Левада, 1998: С. 218-229]. Радянське суспільство позиціонувало себе як безкласове через відсутність економічних основ існування класів. Проте сутнісне розшарування населення та стратифікаційні прояви беззаперечно мали місце у тогочасному радянському суспільстві. Соціальна мережа була вибудована на основі співвідношення правлячої еліти та нижчих верств населення. Зі зростанням самовідтворюваності номенклатури, будь-яка вертикальна комунікація нівелювалась через кастовість, замкненість привілейований статус «вищих». Більш того, групам, що належали до нижчих страт, була властива низька диференціація. Відповідно, соціальна мобільність могла бути лише горизонтальною. Проте після розпаду СРСР виявом реальності українського суспільства стала деструктуризація соціально-економічної структури, втрата соціальної самоідентифікації через відсутність спільних

групових інтересів. Тож важливим пріоритетом для керуючого органу держави повинні бути структурованість, соціально - групова спорідненість суспільства та формування кардинально нової системи цінностей [Якуба, Куценко, 1997].

На початку ХХІ ст.. постало питання розвитку України та закріплення її місця на міжнародній арені. Конкурентоспроможність держави потребувала стратегічної зміни, якою стала реакційна інновація, основним генератором чого став середній клас. На той час він перебував лише на стадії зародження.

Рівень трансформації та інноваційних тенденцій структури сучасного українського суспільства потребував нагальної економічної та соціальної модифікації, адже відсутність мотивації до праці та доступу до ресурсів переводила економіку України у застійний період. Стратифікація властива кожному суспільству. Різниця полягає лише у формі та ступені її вираженості. Для сучасного українського суспільства характерним є відкритий тип стратифікації (лояльної до мобільності та динаміки між соціальними позиціями), якій не властиві формальні обмеження переходу між верствами [Куценко, 2012: С. 1-2]. Спираючись на теорію циклічності суспільних подій, зауважимо, що домінуючі мотивації заковані в людській природі, тож зміни соціальної структури завжди мають історичні передумови та, можливо, подієвий аналог у минулому. Тому аналіз тенденцій розвитку суспільства в цілому не може бути адекватним без урахування динаміки трансформаційних процесів світових систем.

Одними з ключових характерних компонентів стратифікації та, як наслідок, соціальної нерівності, є поняття влади [Кравченко, 2002: с. 224]. Приналежність до владних структур дозволяє суб'єкту накопичувати основну кількість ресурсів, що дає йому перевагу на ринку. Другий компонент - це власність, яка і є предметом владних сутичок, а також виступає одним з найважливіших соціальних інститутів. Власність та дохід – це економічний

еквівалент влади. В поєднанні вищезгаданих елементів утворюється явище престижу. Він визначається владою та володінням ресурсами. Оскільки престиж являється найбільш абстрактною категорією, індивіди прагнуть надати йому матеріального забарвлення (ритуали, поведінка, одяг та ін. символи), аби він мав більший вплив під час економічних інтеракцій, наприклад.

Згідно з дослідженням пострадянських країн у 2014 році, для молоді найбільш значущою цінністю є сімейне благополуччя і стабільність, емоційна близькість з родичами [Китайцева, 2014: с. 97-103]. Адже у період трансформацій найбільш стійким до впливу несприятливих факторів, ініційованих трансформаційних процесів, виявилось найближче оточення індивіда. На другому місці за значимістю та важливістю для молоді більшості розглянутих країн виявився індивідуалізм, що включає в себе самостійність, можливість розвитку власних інтересів, можливість самовдосконалення, свободу в задоволенні власних бажань. Тим самим найбільш важливими в усіх досліджуваних країнах виявилися індивідуалізм, самовираження, з одного боку, і сімейне благополуччя і стабільність, з іншого. Домінування цієї пари ціннісних орієнтацій є проявом антиномічності [Тощенко, 2010: С. 3–18.], характерної для нормативно-ціннісної системи трансформуючого суспільства. Усі ці процеси поглиблюють диференціацію доходів та прагматизм.

Спробуємо визначити типи життєвих стратегій, що є властивими для пострадянських країн. Кожному історичному періоду був властивий свій засіб соціального контролю поведінкових та світоглядних шаблонів. Якщо управлінські рішення на усіх рівнях сприймаються індивідом як зовнішні, цілком об'єктні та непідвласні його волі, це стає приводом до утворення нової життєвої стратегії [Гаськова, 2012: С.69-85]. Поясненням цього є проста адаптація, що потребує певного часу.

У життєвих стратегіях індивідів пострадянських держав після розпаду СРСР на перший план почали виходити саме економічні потреби [Левада,

2001: №5, С. 7]. Однак на початку формування незалежності стратегії виживання та адаптації (приспосовування, за О. Злобіною) все ще не покидали своїх позицій. Домінація цього типу стратегій посприяє більш толерантному та терпимому сприйняттю суспільством формування нового політичного устрою, соціального порядку, нових інституційних систем. Проте з іншого боку, сьогодні індивідуалістичні цінності стають все більше розповсюдженими, а особливо серед молоді. Контекст реальності стає для цієї соціальної групи утилітарно-прагматичним, а саме матеріально-орієнтованим.

Отже, проаналізувавши історичну перспективу, ми можемо прийти до висновку, що пострадянські країни переходять від стратегії пристосовування до стратегії опанування (Додаток 2). У цьому нам допоможе дослідження Ю. А. Левади, що займався характеристикою поколінневих трансформацій на базі вікового показника респондентів [Левада, 2001: С.7]. Ним були виділені за найбільш визначними подіями для кожного покоління: народжені перед Другою світовою війною (1930-1939 р.н.), "післявоєнне покоління" (1950-1959 р.н.), народжені у період "застою соціалізму" (1970-1979 р.н.), покоління "незалежності" (1989-1993 р.н.).

Незважаючи на плин часу, українській соціально-економічній структурі все ще властиві риси радянського розподілу. Задля реалізації сутнісної трансформації держава потребує системного реконструювання інститутів та зниження рівня стратифікації. Тут розгалуження сітки соціально-економічної диференціації стає надважливим.

Розвиток сучасних постіндустріальних спільнот в межах пострадянських суспільств принципово змінює об'єктивні умови життєдіяльності, формує потребу в самовизначенні, а динамізм і розгалуженість соціальних взаємозв'язків викликають необхідність упорядкування домінуючих та периферійних солідарностей.

2.2 Макро- та мікросоціальні фактори формування життєвих стратегій

Соціально-трансформаційні процеси, що відбуваються сьогодні в суспільстві, змушують по-новому поглянути на особливості інтеграції та соціалізації молодого покоління, на соціальне самовизначення молоді та їх участь в соціальному відтворенні. В силу віку молоді люди в основному знаходяться в стані соціального переміщення, пошуку свого місця в системі суспільних відносин, форм і способів включення в них. Капітал, яким володіє кожна соціальна група і кожен індивід зокрема є одним з основних джерел нерівності в суспільстві за рахунок тенденції до самовідтворення. Вивчаючи це, П'єр Бурдьє у розробці соціокультурної теорії звернув увагу на те, що цією властивістю володіє не тільки економічний капітал. Виходячи з вищенаведеного, соціальний, економічний та культурний капітали молоді - тема, що має теоретичне і соціально-практичне значення. У даному розділі буде розглянуто види капіталів, що впливають на статусні позиції особи, а також можливі фактори, що на них впливають.

П. Бурдьє виділяє 3 виміри капіталів, що властиві особі: культурний, соціальний та економічний. Кожен з них існує на трьох рівнях за рівнем глобальності впливу: мікро-, мезо- та макрорівень.

Культурний капітал індивіда виражається в трьох станах [Bourdieu, пер. Мильчиной, 1982: р. 23-58]:

- інкорпорований – особистісний розвиток, до якого включається самоосвіта, інтеріоризація культурних норм, індивідуальні знання, переконання, інтереси та звички;
- об'єктивований – у матеріальній формі культурних благ (картин, книг, скульптур, цінностей тощо), які являють собою відображення або втілення історії, культури, певних теорій або кола проблем;

- інституціоналізований – у формі інституціонально підтвердженого рівня кваліфікації, наприклад, університетська освіта.

На думку Бурдье, наші інтереси не є довільними і не лише диктуються особистими уподобаннями, але тісно пов'язані з тенденціями в суспільстві. Тому їх вивчення допоможе краще зрозуміти соціальну структуру [Бурдье, 1993: С. 55-97]. У даному розділі акцентуємо увагу саме на інкорпорованому та інституціоналізованому культурному капіталі молоді. Важливо також зазначити, що інкорпорований капітал може бути досягнутий свідомо та несвідомо. Ми звертаємо увагу саме на усвідомлений тип, адже оскільки життєві стратегії – це свідомо обрані механізми життєвого шляху для досягнення життєвого успіху, то можна припустити можливий зв'язок між життєвими стратегіями та саме свідомим досягненням певного типу капіталу.

Отже, оскільки культурний капітал є більшою мірою не матеріальним, він вважається символічним, і тому він виступає скоріше як індикатор приналежності людини до певного класу, а не як умова віднесення людини до цього класу. Наприклад, випускники університетів стикаються з невідповідністю реального статусу до очікуваного після завершення навчання. У суспільстві ХХ ст. університетська освіта була своєрідним ліфтом, тож випускники могли розраховувати на вищі посади. Проте сьогодні освіта вже не є гарантом вищої посади, адже кількість вступників є вищою, тож університетський диплом більше не є рідкістю, а скоріше необхідним мінімумом для консервативних та державних компаній. Це розчарування змусило їх приєднатися до позакласної інтелігенції та робітничого класу, що виступають не на підтримку інституту освіти [Гавриленко, 2018: С.80-162].

Також кожен із капіталів спроможний до відтворення як в межах життя одного індивіда, так і через покоління. Наприклад, високий рівень культурного капіталу є необхідною умовою його швидшого накопичення. Отже, діти з сімей з високим рівнем культурного капіталу перебувають у

кращому становищі відносно доступу до освітніх чи культурних, та навіть соціальних ресурсів, ніж їхні однолітки [Радаєв, Добрякова, 2002: с. 60-73].

Наступним розглянемо соціальний капітал у структурі статусних позицій індивіда. Соціальний капітал – це властива індивіду стійка мережа соціальних зв'язків, характеристика приналежності до групи. Одним із найбільш очевидних наслідків «якісного» та розгалуженого соціального капіталу є репутація.

Так, рівень соціального капіталу, а за ним і рівень соціального статусу особи залежить від розміру мережі зв'язків, здатністю її мобілізувати, а також її ефективності у вирішенні певних проблем чи покритті певних потреб індивіда. Розглянемо соціальний капітал на трьох основних рівнях. Мікрорівень передбачає основний фактор розвитку соціального капіталу – сімейні об'єднання. Так, на думку Дж. Коулмана, сім'я є основою соціального капіталу, адже саме з цієї малої групи починають формуватися соціальні мережі в процесі соціалізації, коли індивід засвоює норми, правила поведінки, цінності певного суспільства [Коулман, 2001: С.122-139]. Саме тому при аналізі, у нашому випадку, соціального статусу молоді, варто враховувати також соціальних статус її соціальних зв'язків (сім'ї, партнерів, друзів, безпосередніх колег тощо). І цим також можна пояснити, чому поява у сім'ї нових осіб викликає занепокоєння та цікавість інших членів, адже це впливає на престиж, репутацію групи в цілому.

Окрім близького оточення, на соціальний статус впливає навколишнє середовище (наприклад, місце проживання, навчання, проведення дозвілля), оскільки все це визначає соціальне середовище та групи, із якими взаємодіятиме індивід. Тому ці характеристики визначають потенційний соціальний капітал людини. Цей капітал є також відтворюваним та повторюваним, доки людина живе в межах соціальної структури.

На мезорівні соціальний капітал – це вже свідоме використання системи організацій та соціальної групи, до яких включений індивід, як

прикладу символічного капіталу [Мачеринскене, 2006: С. 33]. Так, для позначення рівня соціального капіталу людина може носити певні знаки, емблеми, стиль одягу, що є характерним для певної соціальної групи, аби ідентифікуватись із нею та отримувати відповідне до соціального статусу цієї групи ставлення.

Всередині соціальної групи одним із критеріїв диференціації є влада. Вона приваблива для більшості людей через особливі привілеї, якими вони користуються. Вона надає доступ до багатьох товарів і благ, перевагу над іншими у захисті своїх інтересів. Влада може залежати від професії особи. Як і престиж. Професії розташовані на ієрархічних сходинках відповідно до їх престижу. Не завжди просто оцінити рівень престижності кожної професії, вони можуть бути не співвіднесені з об'єктивними показниками. Наприклад, є професії, що потребують тривалого навчання та високого рівня здобутої освіти. Адже вибір на користь вступу до університету, в першу чергу, обґрунтовується визнанням вищої освіти як цінності, що дозволяє перейти до вищого або підтримувати певний соціальний статус, дозволяє займатися висококваліфікованою роботою. Більш того, в Україні для більшості населення вища освіта – це не лише нагальна вимога для працевлаштування, але й цінність сама по собі. Але, фактично, отримання якісної освіти не обов'язково (хоч і часто) гарантуватиме престижність та владу [В. Ворона, М. Шульга, 2015: С. 506].

Так, отримання престижної освіти може носити і латентну функцію з підвищення соціального статусу молоді, а саме – накопичення людського капіталу, соціальних зв'язків у певних впливових колах. Саме цей ресурс поступово стає ключовим у визначенні престижу та влади особи у довгостроковій перспективі [Бова, 2017]. Проте, беручи до уваги тенденції до індивідуалізації, іншими найпоширенішими типами стратегічних цілей студентів залишаються підвищення кваліфікації, створення сім'ї для досягнення фінансової самостійності, розваги та відпочинок.

Соціальний капітал на макрорівні є джерелом економічного зростання та соціального добробуту суспільства загалом (як на національному, так і на глобальному рівнях), що є результатом формування певного інституційного середовища. На думку Ф. Фукуями, тут категорії соціального капіталу визначаються колективною пам'яттю народу, національною культурою, структурою ціннісних орієнтацій, стереотипізацією та ставленнями [Фукуяма, 2004: 703]. У розрізі впливу макросоціального середовища на життєві стратегії молоді, варто звернути увагу на такі фактори, як рівень економічного розвитку та ринок праці, свобода слова у вимірі плюралізму ЗМІ і соціальних медіа, духовно-моральна сфера суспільства, відкрита географічна мобільність. Проте найбільш очевидними є зміни статусних позицій та, відповідно, життєвих орієнтацій під час соціальні заворушення та кризових явищ (для України це суспільна нестабільність, стан війни, соціально-політичного напруження в суспільстві, революції 2004 та 2014 років тощо), через вищу динаміку трансформацій. Такі зміни супроводжуються коротко - чи довготривалим пригніченням різних сфер життєдіяльності [Harman, 1974: С. 749-751]. Відповідно, виникає питання, чи можна очікувати активної життєвої позиції, спрямованої на підвищення капіталу від індивіда? У період революції та кризи громадяни мають обмежений доступ до власних заощаджень та активів. А кажучи про студентську молодь, що часто економічно залежить від батьківських родин, є ризик зниження статусних позицій, адже, за Маслоу, особа не може підвищувати соціальні позиції та репутацію, доки не задоволені її базові потреби [Maslow, 1954: Р. 77-104]. Посилаючись на Бурдье, Бевзенко писала, що для кризового суспільства властива інерція стилю життя та габітусу, що може спричинити ігнорування усталених норм через те, що відсутня підтримка та швидке реагування соціальних інститутів [Бевзенко, 2008: С. 25-26]. А тому люди намагаються самостійно реалізувати власні базові потреби. Тому є ризик пригнічення активної позиції опанування та перехід до стратегії пристосування (за О. Злобіною). Проте варто одразу зазначити, що

адаптація не означає пасивність. Адаптація до трансформації, хоч і характеризується певним рівнем конформізму у поведінці, але у будь-якому разі, індивід, включений до таких змін, є діяльним свідомим актором. А притаманна стратегії пристосування толерантність буде стимулювати розвиток соціальних змін. Тож, при навіть мінімально необхідній ресурсній базі така стратегія також зробить свій вклад у трансформацію соціальної структури [Бабенко, 2004].

Приведемо приклад того, як комбінація цих факторів може впливати на життєві плани досягнення успіху. Від місця проживання залежить статус особи. У сільській місцевості менше високо кваліфікованих спеціалістів інтелектуальної праці. У сільській молоді більшою мірою є дві можливі цілі: стати працівниками фізичної праці (організувати власне господарство або працювати на іншого) або переїхати отримувати освіту до міста. Важка економічна ситуація та безробіття змушують багатьох людей приймати низькооплачувані робочі місця, що певною мірою сприяє підтримці зайнятості в сільському господарстві. І тут впливатиме статус батьківської родини: виховання, а також її економічне положення. Студенти з сільської місцевості схильні до традиційної нормативної системи та мають низький рівень соціально-економічного розвитку, тож більшою мірою реалізують патерналістську життєву стратегію (пристосування). Носії цієї життєвої стратегії демонструють низький рівень спроможності до конкурентоспроможних професійних відносин і віддають перевагу зовнішнім режимам регулювання престижу професії та соціальному схваленню референтними групами. Це обмежує різноманіття професій у сільській місцевості [Садиков, 2011: С. 219]. Тому багато молодих людей хочуть покинути країну походження, щоб поїхати у великі міста, які пропонують багато можливостей.

Також варто повернутись до невідповідності очікувань реальному статусу та розглянути наслідки детальніше. Це несе негативне сприйняття

свого місця в соціальній структурі загрожує відчуженням від своєї роботи, від соціального оточення та навіть прогресуючою маргіналізацією. Неузгодженість та невідповідність статусу особи – це неконсистентність. А саме, невідповідність статусних компонентів тій оцінці оточення та стратифікаційній структурі, якої вони досягають по факту [Куценко, 2012: С. 1-13].

Статусна неконсистентність може плутати особу у виборі найефективнішої для неї життєвої стратегії. Адже у прийнятті такого рішення є важливим розуміння каузальних зв'язків між подіями та виборами. Тут варто передбачити усі можливі перешкоди або обмеження у реалізації стратегічного плану та обрати найбільш оптимальні способи нівелювання їх. На кінцевому етапі індивід має отримати певний практично та емпірично орієнтований конструкт життєвих подій, що мають реалізуватись у майбутньому, забезпечуючи успішну самоактуалізацію. Очевидно, що увесь процес формування життєвих стратегій просякнутий рефлексивними практиками та адаптуватись під зміни соціального положення індивіда (під прояви соціальної мобільності). Важливість вертикальної та горизонтальної мобільності в контексті формування стратегій не варто ігнорувати. Стратифікаційні характеристики, що набуті особою при народженні не можуть назавжди прив'язати людей до певних соціальних позицій. Це і ставить вимогу динамічності перед стратегіями.

Отже, загалом диференційована соціальна стратифікація та механізм соціальної нерівності у сфері придбання соціального та культурного капіталу, є важливим каналом підвищення мобільності, досягнення нових соціальних статусів [Бурдье, 1993: С. 159-177].

2.3 Вплив економічного фактору на формування життєвих стратегій

У минулому розділі було розглянуто аспекти соціального капіталу, а тепер пропоную звернутись до економічного. За Бурдье, економічний капітал

– це різноманітні економічні ресурси, якими може користуватися агент, а саме – гроші, різні товари тощо [Радаєв, Добрякова, 2002: с. 60-73]. За словами Бурдьє, економічний капітал є основою інших типів капіталу [Бурдьє, 1993: С. 55-97].

Але економічний капітал не існує окремо від соціального. Вони є взаємозалежними. Всі ці фактори разом визначають становище людини в суспільстві. Так, економічний капітал визначає приналежність до економічного класу. Бурдьє виділяв три основні класи або кластери, не лише за доходами, але в першу чергу за професією: робітничі класи, середні класи (дрібні виробники, робітники, "технічні працівники" та "нове міщанство") та вищі класи (незалежні роботодавці, інженери, представники вільних професій та вчителі) [Bourdieu, 1979: P. 527]. Проте ця класифікація була актуальна на ХХ ст., зараз же, по-перше, з'явилися нові професійні напрямки, а по-друге, змінилась престижність професій.

Так, скоріш варто звернути увагу на престиж професії, репутацію та сферу впливу, адже владна особа зазвичай має високі доходи, якісну освіту. Крім того, підвищення якості освіти призводить до поліпшення якості людського капіталу, підвищення продуктивності праці, збільшення доходів протягом усього життя та кращій соціалізації наступного покоління. Саме тому соціально-економічний статус може бути кількісним та структурним. Так, індивіди можуть мати приблизно однакову кількість капіталу, проте загальний капітал може бути структурований в різних співвідношеннях, тобто один може мати більше культурного капіталу, а інший – більше економічного [Brubaker, 1985: p. 66-75]. Тому не лише кількість, але і структура капіталу визначають "місце в соціальному просторі" або положення як індивіда, так і соціальної групи.

Загальний соціально-економічний статус показує становище людини в суспільстві. Цей показник важливий для соціології, оскільки він найбільш вірно показує місце людини в суспільстві. За допомогою економічного

статусу можна буде визначити, орієнтація на які матеріальні сторони життєдіяльності є більш властива молоді, а також, чи існує кореляція між орієнтаціями та матеріальним становищем. Цьому і буде присвячений даний розділ.

У сучасному суспільстві проблема матеріальної стратифікації стає все актуальнішою. Тож перехід до ринкової економіки призвів до зниження рівня соціального забезпечення та збільшення ризику безробіття. Адаптація до нових економічних умов ускладнюється високим відсутністю попиту на ринку праці. Тенденція до перекваліфікації чи працевлаштування не за фахом отриманої освіти стає все більш поширеною серед молодих студентів. Випускники університету стихійно адаптуються до існуючих умов, вибираючи цілі, які гарантують їм фінансову незалежність, успіх та матеріальне благополуччя. Тож економічна поведінка студентської молоді визначається складною взаємодією свідомості і об'єктивної реальності. Вона залежить від доступних ресурсів для особи. Видається, що успіх та високий рівень фінансової спроможності більш властивий тим представникам, що наслідували свій економічний статус від батьків. Проте це не зовсім так, адже у випадку депривації до економічного ресурсу, студенти в пошуках стратегії особистого успіху будуть також орієнтовані на економічний розвиток того регіону, у якому вони проживають [Осипова, 2016: С. 109-125]. Проте це за відсутності перспектив зміни місця проживання. Більш того, студентська молодь є найбільш мобільною соціальною групою, для якої вертикальна мобільність є більш властивою. У такому випадку студентська молодь може стати актором структурних трансформаційних змін. Так, на моделі поведінки особи безпосередньо впливатиме соціально-економічне становище регіону та специфіка формування національного ринку економіки. Чітке уявлення про потреби ринку та можливостей сприяють вибудовуванню більш релевантної сучасності життєвої стратегії.

Перетворення соціального капіталу в економічний капітал може приймати найрізноманітніші форми: від сприятливого шлюбу та фінансової допомоги батьків до зміни роботи на більш престижну, тож більш високооплачувану, проте це все ще залишається складовими економічного капіталу, не дивлячись на соціальне походження цих факторів [Радаєв, Добрякова, 2005: С. 60-74].

Так, дослідники сучасної стратифікації суспільства виділяють нові соціально-економічні групи. Наприклад, «прекариат» є групою із нестабільними соціально-трудовами відносинами та відсутністю стабільного статусу соціально-трудової діяльності [Голенкова, 2013: С. 5-15]. До нього входять фрілансери та люди, які заробляють гроші від випадкового заробітку. Інша соціальна група – це «творчий клас». Р. Флорида розуміє під цим поняттям творчу, креативну еліту, яка керує суспільством і є ключовим фактором економічного розвитку [Флорида, 2005: с. 251]. Ідея виокремлення творчого класу не нова, але саме Флорида включив її до економічної сфери соціального розвитку. До того ж, є приклади, коли інтелектуальній творчій еліті (митці, художники із вищою освітою за фахом) часто важко перетворити культурний та символічний капітал у економічний капітал. З іншого боку, у сучасній структурі часто згадується такий соціальний прошарок, як «Люди популярності», виникнення якого пов'язане зі зростаючим значенням особистої популярності в суспільстві [Гринін, 2004: С. 46-54]. Ідеальним прикладом цієї професійної групи є, наприклад блогери та, так звані, лідери думок у соціальних мережах інтернету. Вони можуть не володіти необхідним для вищого класу освітнім рівнем або очікуваним соціальним походженням, проте швидко піднялись соціально-економічною драбиною через власну творчу активність та привілеї динамічної висхідної мобільності, які нам дає інформаційне суспільство.

Виходячи з вище згаданих характеристик капіталів, пропоную звернутись до дослідження життєвих ціннісних орієнтацій представників

різних класів за висновками нашого сучасника – Осипової [Осипова, 2016: С. 109-125]. Вона зазначає, що для представників вищого та вищого середнього класів властивою є орієнтація на спокійне та розмірене життя, гедоністичні цінності та пасивну стратегію опанування. Адже у них немає необхідності змінювати кардинально у висхідному напрямку свій статус. Якщо дохід значний, людина починає накопичувати його частину, з якої потім формується багатство. Часто багатство накопичується протягом кількох поколінь, і його володарі можуть не працювати, а жити на відсотках від використання свого майна. Тоді їх основна мета – це підтримання та збереження існуючих позицій. Проте для представників цього типу властивий низький рівень адаптації до різких кризових ситуацій та зміни соціального положення. За умови втрати економічного ресурсу є загроза неможливості використання інших набутих ресурсів та різке зниження статусних позицій.

А от щодо представників в основному середнього та нижче середнього класу дослідниця зазначала про акцент на цілепокладанні, індивідуальному розвитку, самовдосконаленню та самореалізації. А отже та ж стратегія опанування, проте у активному її прояві. Цьому типу характерна орієнтація на здобуття нових речей, що підтверджують статусну приналежність. Їм властива інноваційність та близька цінність відкритості до змін.

Отже, можна зробити висновок, що перехід до ринкових відносин збільшив попит на індивідуалістичні цінності, стратегію опанування, що стали найбільш привабливим вектором поведінки для досягнення життєвого успіху. Це суттєво змінило розуміння життєвого благополуччя та ціннісні орієнтації серед молоді.

Таким чином, серед причин, що обмежують економічну мобільність студентської молоді можна виділити зниження рівня життя та значну диференціацію рівня доходів населення, а також соціально-політичну

нестабільність та неефективність багатьох соціальних інститутів тощо. Проте дане твердження потребує перевірки емпіричним дослідженням на українській молоді. Як правило, студенти не мають власного житла, і не всі вони досягли фінансової незалежності від батьків. В умовах політичної та економічної нестабільності в сучасному українському суспільстві ризику, пов'язані з невизначеністю, навіть у найближчому майбутньому, зростають, не кажучи вже про далеке майбутнє [Ворона, 2015: С. 506].

Висновки до розділу 2

Щоб зробити висновок про соціальні, економічні та культурні фактори диференціації життєвих стратегій населення України, варто вказати на можливі варіанти пояснень їх змін та диференціації. Перш за все, необхідно взяти до уваги часовий та просторовий виміри. Ще не так давно безсуб'єктність знаходила своє вираження в безумовному сприйнятті офіційної ідеології та системи цінностей «радянської людини». Наприклад, для радянського суспільства властивий високий рівень однотипності життєвих стратегій, ціннісних орієнтацій, вподобань. Суспільство тоді впливало на цінності окремого індивіда через систему соціалізації та поточного соціального контролю. Процеси нинішньої трансформації в українському суспільстві суттєво вплинули на його соціальну структуру. Тепер із приходом глобалізаційних тенденцій, зростанням значення культурного та інтелектуального капіталу як основного ресурсу збагачення, поступово діджиталізацією¹, закладено нові постматеріалістичні цінності в основу виживання. Відповідно, ціннісні орієнтації кардинально відрізняються.

В таких умовах молодим студентам, досить складно адаптуватися до нового соціально-економічного простору, щоб знайти дієву стратегію, яка гарантує досягнення поставленої мети. Тож у вивченні життєвих стратегій варто робити акцент на усіх аспектах статусної приналежності особи, адже

---

¹ Діджиталізація – це оцифрування усіх видів та механізмів отримання інформації.

стратегії напряду виходять із цих впливів зовнішнього середовища. Саме тому діти, що виходять із сімей вищого класу скоріш схильні до відтворення практик та статусних позицій вищого класу, а представникам сімей робітничого класу буде важче досягти тих самих позицій у суспільній структурі, навіть якщо створити дітям схожі умови для навчання. За Бурдьє, відповіддю на це є чітка відтворюваність капіталів та статусів. Проте зауважимо, що це твердження можна було вважати абсолютном до кінця ХХ століття. Зараз суспільству властивий відкритий тип стратифікаційної структури, динамічна вертикальна мобільність.

Отже, соціально-економічний статус - це елемент індивідуальності, який відображає місце людини в соціальній структурі та системі суспільних відносин, кількість та якість не лише її індивідуальних характеристик, але й її соціальних зв'язків. Також він відображає активність індивіда у фундаментальних сферах життя та оцінку діяльності особистості суспільством, що виражається певними кількісними та якісними показниками. Наприклад, доходом, професією, владою, способом життя, віком та інші.

Надалі постає питання, як саме варто визначити індикатори різних соціально-економічних статусів. Протягом декількох років Центром Разумкова було проведено низку загальнонаціональних досліджень на визначення стратифікаційної структури українського суспільства та різних соціально-економічних класів та факторів їх формування [Центр Разумкова, 2016: С. 15-63, 111-117, 168-232]. Оскільки у розробці теоретичної бази даних досліджень базувались на соціокультурній теорії П. Бурдьє, пропонуємо консолідувати зібрані дані та представити адаптований під специфіку досліджуваної соціально-демографічної групи (студентської молоді) перелік критеріїв для визначення соціально-економічного статусу:

- Високий соціально-економічний статус
- повна або неповна вища освіта

- високий дохід (від 40 тис. грн./міс) /наявність фінансової підтримки батьків
- топ-менеджери, менеджери вищого рангу, державні чиновники вищого рангу, власники бізнесу, спортсмени, зірки, великі підприємці (від 20 підлеглих)
  - Середній соціально-економічний статус
    - повна вища, базова вища або середня технічна освіта
    - місячний дохід варіюється від 20 250 грн до 39 999 грн для вищого середнього статусу та від 8 000 грн до 20 249 грн для нижчого середнього
      - представники інтелектуальної праці, спеціалісти нижчої рангу, дрібні підприємці (до 19 підлеглих), фрілансери
  - Низький соціально-економічний статус
    - середня освіта і нижче
    - місячний дохід до 7 999 грн, відсутність фінансової підтримки батьків
      - представники фізичної праці, некваліфіковані та кваліфіковані робочі спеціальності чи безробітні

Досліджуючи динаміку соціальної структури, доцільно звертати увагу на людський потенціал, інституційний та соціально-груповий аспекти. Останній з названих є рушійною силою для змін. Це сприяє легітимізації та консистентності групових поведінкових шаблонів. Тут акцент ставимо на діяльнісному потенціалі поведінки. Адже будь-який трансформаційний процес – це зміни, а вони в свою чергу потребують активності, як соціальної, так і економічної. На основі цього формується ціннісна свідомість особи і, відповідно, життєві стратегії, що є динамічним феноменом, за яким можна визначати трансформаційні можливості суспільства.

3. Вплив соціально-економічного статусу студентської молоді на формування живих стратегій

У нестабільному українському суспільстві позиціонування та роль багатьох цінностей можуть бути змінені для адаптації до нових умов економічного чи політичного життя. Аналізуючи студентську молодь, важливо брати до уваги не лише динамічність стратегій, але також і проблему неконсистентності соціальних статусів, що властива сучасному українському суспільстві. Це означає, що на українському ринку праці несприятлива ситуація для освічених людей активного працездатного віку, адже для України характерна негативна тенденція у відсутності зв'язку між рівнем освіти та рівнем добробуту [Рачок, 2016: С.55].

При аналізі соціально-економічного статусу пропонуємо враховувати раніше описану теоретичну базу за П. Бурдьє – трирівневу структуру капіталів: економічний, соціальний та культурний [Бурдьє, 1993: С. 55-97]. Вони визначають соціально-економічний статус особи. Для визначення статусу візьмемо такі категорії: місце проживання, вікові та гендерні особливості, рівень освіти, можливості та досвід соціальної і географічної мобільності, а також соціальний капітал малої групи та дохід.

Згідно з дослідженнями, студенти з низьким рівнем соціально-економічного статусу мають менше шансів отримати доступ до інформаційних ресурсів про університети, а також менше доступу до знань, аби вступити до більш престижних [Brown, 2016: р. 104-116]. Крім того, в порівнянні зі студентами з високим рівнем соціально-економічного статусу, молодь з низьким рівнем більше піддаються ризику виникнення кредитів [Houle, 2014: р. 53-69].

Мета цього розділу - не лише визначити характерні цінності для української студентської молоді, а й проаналізувати, чи впливають соціально-економічні характеристики на диференціацію життєвих стратегій.

Як результат, будуть визначені ключові життєві стратегії, які властиві українським студентам. Типологія життєвої стратегії, яка буде взята в основу аналізу – це концепція О. Злобіної, в якій визначено три основні життєві стратегії: опанування, пристосування та уникання. Визначення кожного показника було попередньо описані (див. с. 23-24).

Оскільки молодь має високий діяльнісний та трансформаційний потенціал, і тому може змінюватись разом з соціально-економічними, політичними і культурними змінами у суспільстві. Так, життєві стратегії молоді як динамічний феномен, знаходиться під впливом соціальної трансформації українського суспільства та змінюються разом з ним. Самовизначення студентів у життєвих стратегіях зумовлене ціннісними орієнтаціями, які буде також визначено в ході даного дослідження, спираючись на методологією за Ш. Шварца (див. с. 26).

3.1. Емпірична база дослідження впливу соціально-економічного фактору на життєві стратегії українських студентів

Актуальність дослідження:

Студентська молодь розглядається як частина людських ресурсів, тож має свою цінність для суспільства. По-перше, ця соціальна група спроможна до активного здобуття освітніх навичок. Також вона має приблизно схожі ціннісні орієнтації. По-друге, студенти розглядають вищу освіту як один із основних засобів вертикальної мобільності, а тому здобувачі вищої освіти стануть представниками середнього та вищого соціально-економічного статусів, що стимулює їх успішне входження до соціальної структури. Іншими словами, студент багато в чому визначає соціальні особливості майбутнього українського суспільства. Тому особливо в умовах перехідного суспільства дослідження життєвої стратегії є особливо важливим. Дану тему досліджувала В.І. Астахова у 2010 році, за результатами дослідження якої до

основних ціннісних орієнтацій студентської молоді входять високооплачувана робота, сім'я, друзі та самовдосконалення [Астахова, 2010: С. 230]. У даному дослідженні пропонуємо також визначити життєві стратегії та ціннісні орієнтації українських студентів, аби перевірити та актуалізувати знання.

Для вивчення орієнтацій студентів у даному дослідженні за теоретичну основу використано методологію Шолома Шварца [Шварц, 1992: С.1-65]. Дослідник поділив 10 основних характеристик на 4 групи, які різною мірою представлені у будь-якій культурі:

1. Збереження: безпека та стабільність суспільства; конформність (уникання поведінки, яку інші можуть засудити); традиція (повага та прийняття традиційних звичаїв).

2. Відкритість до змін: незалежність думки та дії; ризик / інновація.

3. Самоствердження: гедонізм; досягнення (реалізація особистого успіху завдяки власним соціальним стандартам); влада / багатство (статус, престиж, володіння ресурсами).

4. Турбота про оточення: доброта (підтримка добробуту близьких та друзів); універсалізм (терпіння та захист добробуту всього суспільства та навколишнього середовища).

Ці групи також можна розділити на дві пари: «Збереження-Відкритість до змін» та «Самоствердження-Турбота про оточення». Чим вище значення однієї групи, тим менший прояв іншої.

О. Злобіна у розробці класифікацій стратегій саме базувалась на методологію визначення ціннісних орієнтацій Шварца, завдяки чому отримана синергію емпіричної моделі життєвої стратегії, яку надалі будемо використовувати для дослідження стратегій української студентської молоді.

Тому для кожного типу життєвої стратегії можна віднести відповідне значення, на яке наголошує Шварц:

- Стратегія опанування – це блок цінностей «Відкритість до змін»: ризик-новизна; та частково – «Самоствердження»: досягнення, влада, багатство. Індикатори: матеріальна забезпеченість, розваги, професійне зростання, самостійність та незалежність;

- Стратегія пристосування – це блок цінностей «Турбота про оточення»: доброзичливість, універсалізм. Індикатори: підтримка благополуччя близьких і знайомих, толерантність до суспільства і довкілля загалом, потреба бути причетним(-ою) до спільноти собі подібних, прагнення групового захисту, солідарності, стабільності.

- Стратегія уникання – це блок цінностей «Збереження»: безпека, традиціоналізм; та частково – блок «Самоствердження»: гедонізм. Індикатори: безпека й стабільність суспільства; конформність (стримування дій і намірів, що можуть бути засудженими або зашкодять іншим); повага й прийняття традиційних звичаїв.

Проблема дослідження: пізнавальне питання щодо впливу соціально-економічних статусів на диференціацію життєвих стратегій української студентської молоді.

Теоретичним об'єктом стануть життєві стратегії українських студентів, а **емпіричним** – українська молодь, що є студентами Київського національного університету імені Тараса Шевченка, факультету соціології, 4 курсу бакалавра та 1 і 2 курсів магістратури, денної форми навчання станом на 2020 рік.

Предмет: зв'язок між соціально-економічним статусом і типами життєвих стратегій українських студентів.

Мета: виявити зв'язок між соціально-економічним статусом і типами життєвих стратегій українських студентів.

Програмні завдання:

1. Емпірично визначити типи життєвих стратегій, властиві для українських студентів.

1.1. Дослідити ціннісні орієнтації, що властиві українським студентам.

2. Визначити фактори впливу на диференціацію життєвих стратегій українського студентства.

3. Емпірично виявити диференціацію студентів за соціально-економічним статусом за соціокультурним підходом П. Бурдьє.

4. Визначити емпіричні моделі зв'язку між соціально-економічним статусом та типами життєвих стратегій

Гіпотези:

1. Студентам, що змінюють місце проживання, властивий перехід до життєвої стратегії опанування.

2. З переходом на старші курси навчання посилюються прояви стратегій опанування

3. Приналежність до певного статусного прошарку впливає на диференціацію життєвих стратегій

3.1. Для представників середнього та вищого статусних прошарків характерна життєва стратегія опанування

3.2. Представники нижчого статусного прошарку схильні до життєвої стратегії пристосування

4. Стратегія опанування є найбільш розповсюдженою стратегією серед студентів старших курсів факультету соціології КНУ ім. Т. Шевченка.

4.1. Студентам старших курсів факультету соціології КНУ ім. Т. Шевченка найбільшою мірою властива орієнтація на цінності блоку «Самоствердження».

4.2. Орієнтація на професійну самореалізацію є найбільш характерною для студентів старших курсів факультету соціології КНУ ім. Т. Шевченка.

Теоретична інтерпретація основних понять:

1. Життєві стратегії - це набір ціннісних орієнтацій та життєвих цілей індивіда щодо розбудови власного життя. Вони передбачають два взаємозалежні аспекти: аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на діяльність індивіда.

2. Фактори диференціації життєвих стратегій - зовнішні чи внутрішні фактори, які прямо чи опосередковано впливають на вибір особою певного способу життя.

4. Ціннісні орієнтації - ідеальні символічні орієнтири медіації та пріоритети, що регулюють поведінкову модель та досягаються в житті.

5. Соціально-економічний статус - це кількісний та структурний показник, що відображає соціальне положення особи або соціальної групи у стратифікаційній структурі суспільства, що впливає на диференціацію життєвих стратегій особи.

6. Студентство - це специфічна соціально-демографічна група, частина молоді, що має спільні з молоддю риси, а також є учнями вищого навчального закладу, проходять схожу стадію соціалізації та досвід у розробці та реалізації своїх життєвих стратегій.

Емпірична інтерпретація основних понять:

1. Типи життєвих стратегій (індикатори визначені за синергією класифікації життєвих стратегій за О. Злобіною та методологією цінностей за Ш. Шварцом – див. с. 44-45):

- Опанування:
  - матеріальна забезпеченість;
  - професійне зростання;
  - високий рівень освіти;
  - активна громадська позиція;

- самотійність та незалежність.
  - Пристосування:
    - ідентифікація з контактними ми-групами, потреба бути включеним (-ою) до малих соціальних груп;
    - прагнення групового захисту;
    - солідарність;
    - патерналізм;
    - стабільність.
  - Уникання:
    - безпека;
    - індивідуалізм;
    - гедонізм (орієнтація на власний комфорт, розваги і т.д.).
2. Фактори диференціації життєвих стратегій:
- місце проживання,
  - вікові особливості,
  - гендерно-статеві особливості,
  - можливості географічної мобільності,
  - освітній рівень,
  - професія,
  - дохід,
  - соціальний капітал.
3. Ціннісні орієнтації:
- Збереження:
    - традиційність
    - безпека
    - стабільність суспільства,
    - конформність.
  - Відкритість до змін:
    - самотійність думок і дій;

- ризиковість;
- інноваційність.
- Самоствердження:
  - гедонізм;
  - успіх за допомогою власних здібностей, що відповідають соціальним стандартам;
  - влада;
  - багатство;
  - статус, престиж.
- Піклування про оточуючих:
  - доброзичливість;
  - підтримка благополуччя близьких і знайомих;
  - універсалізм;
  - толерантність;
  - захист благополуччя суспільства і довкілля загалом.

5. Види соціально-економічного статусу

- Високий соціально-економічний статус
  - повна або неповна вища освіта
  - високий дохід (від 40 тис. грн./міс) /наявність фінансової підтримки батьків
  - топ-менеджери, менеджери вищого рангу, державні чиновники вищого рангу, власники бізнесу, спортсмени, зірки, великі підприємці (від 20 підлеглих)
- Середній соціально-економічний статус
  - повна вища, базова вища або середня технічна освіта
  - місячний дохід варіюється від 20 250 грн до 39 999 грн для вищого середнього статусу та від 8 000 грн до 20 249 грн для нижчого середнього
  - представники інтелектуальної праці, спеціалісти нижчої рангу, дрібні підприємці (до 19 підлеглих), фрілансери

- Низький соціально-економічний статус
  - середня освіта і нижче
  - місячний дохід до 7 999 грн, відсутність фінансової підтримки батьків
  - представники фізичної праці, некваліфіковані та кваліфіковані робочі спеціальності чи безробітні

Операціоналізація основних понять:

1. 3 рівні виміру поняття «Типи життєвих стратегій»: життєві цілі (відкрите питання), життєві інтереси (відкрите питання), пріоритетні цінності (безпека й стабільність суспільства в цілому або власна; самостійність у прийнятті рішень; готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику; самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство; піклування про оточення). Типи шкал: номінальна та рангова.

2. 5 рівнів виміру поняття «Фактори диференціації життєвих стратегій»: курс навчання (4-й, 5-й або 6-й), місце проживання (з батьками/родичами, у гуртожитку, на орендованій квартирі), переїзд до іншого міста (вплинув/не вплинув на зміну життєвих стратегій), втрата основного джерела доходу (тривалість підтримання рівня життя), суб'єктивна оцінка ключових факторів (внутрішні/зовнішні). Типи шкал: номінальні, метричні.

3. 2 рівні виміру поняття «Ціннісні орієнтації»: пріоритетна сфера життя (робота, здоров'я, сім'я, друзі), орієнтація на матеріальне заохочення (вибір роботи за критерієм цікавості чи матеріальної винагороди). Типи шкал: номінальна.

4. 7 вимірів соціально-економічного статусу: освіта (факультет, курс), соціальний капітал (є співмешканці/немає співмешканців), місце працевлаштування (особи, родини), транспортні витрати (власне авто, таксі, громадський транспорт), туристичні витрати (закордонні поїздки, поїздки по Україні, відсутність поїздок), дохід (власний основний, стипендія, допомога

співмешканців, допомога партнера), споживчі витрати (найдорожчі покупки за рік, потенційно найдорожчі імпульсивні покупки). Типи шкал: номінальні та метрична.

Обґрунтування методу збору соціологічної інформації:

Глибинні інтерв'ю - це якісний нестандартизований метод збору соціологічної інформації (наративів), покликаний виявити приховані мотиви та встановити причинність. Дане дослідження використовує метод глибинні інтерв'ю. Його адаптивність, гнучкість та неформальність дозволяють визначити відповідну ціннісну орієнтацію різних соціальних груп (у нашому випадку українських студентів). Питання цінностей людини та життєвої стратегії - це чутлива, сенсативна, особиста тема, і мало хто відкрито розповідає факти відкритого обговорення, щоб пояснити актуальність цього методу. Щоб стимулювати респондентів до більшої відкритості, чесності та впевнити їх у анонімності, слід проводити дослідження один на один. Це допоможе вам вивчити проблему всебічно, не пропускаючи деталей. Роль інтерв'юера тут більш узгоджена - він відповідає за регулювання напрямку дослідницького руху. Перевагами цього методу у вивченні життєвих стратегій є його гнучкість, адаптивність та низький рівень формалізації. Це дасть респондентам більше свободи. Тому можна отримати свіжі ідеї, не передбачені дослідниками. Проте варто зосередити увагу на тому, аби інтерв'юери не впливали на відповіді респондентів. Більш того, як правило, використання поглиблених інтерв'ю не є репрезентативним для всієї соціальної групи. Однак, використовуючи цей метод, можна дізнатись передумови та фактори формування явища (у нашому випадку життєвої стратегії), а також динаміку його трансформації.

Результатом цього дослідження було складання списку ключових значень для кожного респондента та визначення життєвої стратегії у персоналізованій формі, яку необхідно формалізувати. Цей процес групує

подібні індивідуальні рецепти. В ході досліджень можна зафіксувати справжнє виконання життєвих стратегій та уточнити теоретичне розуміння соціальних факторів, що їх формували. Це головний емпіричний результат цієї роботи. Результати слід використовувати для повторної перевірки репрезентативних зразків.

Обґрунтування вибірки дослідження:

У процесі опитування будуть дослідженні студенти 4 курсу бакалавра та 1 і 2 курсів магістратури кафедри соціології Київського національного університету Тараса Шевченка. Вибрано старші курси, адже вони є найбільш орієнтованими на самостійне планування майбутнього незалежно від батьківської домівки, а також найбільш імовірно мають постійне місце працевлаштування.

Глибинні інтерв'ю підходять для невеликої вибірки до 30 осіб. Саме тому у даному дослідженні взяли участь 30 респондентів. Для пошуку учасників опитування було використано метод снігової кулі.

Проте щоб витримувати орієнтовне співвідношення за різними характеристиками респондентів, було прораховано теоретичну вибірку дослідження. Кількість респондентів вибірки визначається методом квотного відбору на основі ключових структурних характеристик.

Слід зазначити, що це емпіричне дослідження є суто пілотажем та обмежується нерепрезентативними результатами. До того ж, дослідження не претендує на репрезентацію життєвих стратегій усієї соціальної групи, а також не відображає реального квотного розподілу генеральної сукупності. Саме тому результати цього дослідження не можуть бути поширені на всю студентську молодь Києва та України.

До генеральної сукупності входить 135 студентів: 62 – четвертого курсу бакалавра, 31 – першого курсу магістратури та 42 – другого курсу

магістратури факультету соціології. За основними характеристиками до теоретичної вибіркової сукупності ввійде:

4 курс бакалавра:

- 19 студентів чоловічої та 43 жіночої статі,
- представники будь-якої академічної групи,

1 курс магістратури:

- 8 студентів чоловічої та 23 жіночої статі,
- представники будь-якої академічної групи,

2 курс магістратури:

- 10 студентів чоловічої та 32 жіночої статей,
- представники будь-якої академічної групи,

Квотним методом розраховуємо теоретичну вибірку. Для цього необхідно помножити частку осіб певної стратифікаційної категорії на кожному курсі кожного факультету на кількість осіб в даній категорії. В результаті отримуємо вибірку, що приблизно має складатись: для 4 курсу – 6 чоловіків, 30 жінок; для 1 курсу магістратури - 2 чоловіки, 17 жінок; для 2 курсу магістратури – 2 чоловіків, 24 жінки.

Враховуючи, що дослідження розвідувальне, а респонденти опитувались методом снігової кулі, формулювання вибірки було методом снігової кулі та суцільним за критеріями таким: для 4 курсу - 4 чоловіки, 9 жінок; для 1 курсу магістратури – 2 чоловіка, 6 жінок; для 2 курсу магістратури - 2 чоловіки, 7 жінок.

Ознайомитись із гайдом інтерв'ю можна у Додатку 3.

3.2 Емпірична диференціація життєвих стратегій студентської молоді

У даному розділі буде представлено логіку аналізу результатів якісного дослідження та висновки у вигляді життєвих стратегій, цінностей, ціннісних орієнтацій та цілей опитаної студентської молоді.

По-перше, варто нагадати, що вибіркова сукупність складала 30 осіб, а отже усі представлені висновки стосуватимуться лише даної сукупності досліджуваних об'єктів та не може бути екстрапольована на усе українське студентство.

Ще на етапі планування та виведення гіпотез було припущено, що зовнішні фактори впливу на формування життєвих стратегій є більш розповсюдженими серед студентів та мають більшу вагу. Це припущення підтвердилось. Адже серед таких впливів, зокрема, вказувався вплив близького оточення та малих соціальних груп, серед яких батьки вплинули на 26 з 30 респондентів, а друзі – на 20 з 30. Цитати з інтерв'ю у відповідь на питання «Що, на Вашу думку, найбільшою мірою вплинуло на вибір Вами теперішніх цілей та цінностей: внутрішні (власні вподобання, інтереси, захоплення) чи зовнішні (освітній рівень, виховання батьків, вплив друзів, вплив ЗМІ, економічні можливості, політична ситуація в країні і т.д.) фактори?»: «Виховання моїх прекрасних батьків. Я за це їм дуже вдячна. Думаю, що далеко не всі так думають студенти. Їм головніше гроші та робота.» (жін, 4 курс); «Виховання батьків та освітній рівень – 100%.» (жін., 6 курс); «В найбільшій мірі вплинуло оточення та друзі, та політична ситуація у країні, я гадаю, що багатьом студентам близькі схожі мотиватори.» (чол., 4 курс). Детермінованість життєвих пріоритетів економічним становищем в країні визначили 10 респондентів, а вплив ЗМІ згадали лише 9 з 30 респондентів. Цікаво, що 5 з 8 опитаних чоловіків, а це 63% від категорії назвали вплив батьків основним. При цьому, 6 з 8 чоловікам допомагають фінансово батьки, тож вплив їх точки зору на життєві стратегії опитаних чоловіків-респондентів можна пов'язати із фінансовими дотаціями. Цитата із інтерв'ю на питання «Чи допомагають Вам батьки у веденні домогосподарства (фізично або матеріально)? Якщо так, то яким чином?»: «Впливає економічна та політична ситуації у країні, але до переїзду на свою квартиру під впливом батьків були прийняті усі життєві вибори». Тоді як серед опитаних жінок вплив батьків є вищим – 86%

(19 з 22), але у той самий час не усіх з них забезпечують фінансово батьки (13 з 22 отримують гроші від батьків). Через це можна припустити, що у жінок вплив батьків на формування стратегій є більш стійким та усвідомленим, а у чоловіків – умовним, мінливим.

Згідно з дослідженням, переважаючою стратегією серед опитаних студентів є стратегія опанування. Відповідно до теоретичної бази, стратегія опанування визначається такими індикаторами, як орієнтація на досягнення, владу, багатство, матеріальну забезпеченість, розваги, професійне зростання, самостійність та незалежність. Тому в аналізі інтерв'ю звертали увагу саме на тих студентів, що орієнтовані на дані цілі та цінності. Так, у 23 з опитаних 30 студентів, а це 77% від вибірки, було виявлено прояви даної життєвої стратегії з відповідними цінностями та ціннісними орієнтаціями у відповідях на такі питання, як «Яка Ваша найголовніша ціль та життєві інтереси на сьогодні?» та «Яку сферу Вашого життя Ви вважаєте найбільш цінною?», «Які з нижче названих цінностей для Вас найважливіші на сьогодні.» і т.д.. Цікаво, що лише 8 з 23-х представників цієї стратегії не допомагають фінансово батьки. Цитата з інтерв'ю: «Матеріально не допомагають, не хочу приймати від них таку поміч. Скоріше, це вже ми з хлопцем маємо допомагати батькам, ніж вони нам.». Проте варто одразу сказати, що взаємозв'язку між допомогою батьків та бажанням самостійності виявлено не було. Тобто, можна казати, що ті, кому фінансово допомагають сім'ї не прагнуть відділитись від них та перестати отримувати дотації, тому стратегія опанування пов'язана не з цим.

Якщо звернутись до соціально-демографічних характеристик респондентів, для яких характерна стратегія опанування, то гендерно переважаючою ця стратегія є для чоловіків (усі 8 опитаних). Це можна підтвердити дослідженням Д.В. Навольської, за яким життєвий успіх хлопців залежить від рівня професійних домагань, досягнення високого статусу і керівних посад, одержання матеріальних благ [Ильин, 2008: С.72]. Відповідно, прояви стратегії пристосування були виявлені лише у жінок. Тут

важливо зазначити, що якщо у випадку чоловіків можна зробити висновок, що їм більшою мірою властива саме стратегія опанування через суцільне покриття. То щодо стратегії пристосування такого гендерного кореляту ми виділити не можемо, адже все ж серед жінок частіше зустрічалась стратегія опанування. Дещо більше за половину жінок (15 з 22 опитаних) належать до представників стратегії опанування, іншим же властива стратегія пристосування. Нагадаємо, що стратегія пристосування визначається такими орієнтаціями, як орієнтація на підтримку благополуччя близьких і знайомих, толерантність та доброзичливість до суспільства і довкілля загалом, потреба бути причетним(-ою) до спільноти собі подібних, прагнення групового захисту, солідарності, стабільності.

Основною ціллю для «опановувачів» є професійна самореалізація та орієнтація на цікаву сферу більше, ніж на здобуття грошей у виборі нового місця працевлаштування. Це було визначено через відповіді респондентів на питання «Уявіть, що Ви можете обрати лише одну ціль, якої можна досягти у житті. Із перелічених надалі цілей оберіть, будь ласка, одну, що є найбільш важливою для Вас та вкажіть причину свого рішення.». 18 з 23-х представників стратегії опанування обирають саме професійну самореалізацію основною ціллю зі списку запропонованих можливих альтернатив. Оскільки орієнтація на професійну самореалізацію є найбільш чисельною у досліджуваній вибірці, робимо висновок, що гіпотеза про переважання у студентів спрямування на професійну самореалізацію підтверджена.

А от орієнтація на навчання майже не представлена (у 5-ти з 23-х). Це можна пояснити тим, що магістри та студенти випускних курсів розглядають навчання більше як інструмент досягнення життєвого успіху, аніж самоціль. Так, цитата з інтерв'ю на запитання «Яка Ваша найголовніша ціль та життєві інтереси на сьогодні? Чому? Чи змінювались вони протягом навчання в університеті?»: «Вважаю, що у моєму віці робота – найголовніше. В принципі, протягом навчання в університеті завжди так думала. Навіть ще зі

школи. Адже потрібно було знайти роботу, щоб не залишитися ні з чим після навчання.» (жін., 5 курс) та «Найголовніша ціль сьогодні – закінчити навчання, аби знайти роботу за фахом. Не дарма ж навчалась.» (жін., 4 курс).

Тепер перевіримо гіпотезу, що цінність Самоствердження за Шварцом є найбільш розповсюдженою серед українських студентів. Одразу варто зазначити, що гіпотеза частково підтверджена, адже цінності Самоствердження та Відкритості до змін є найбільш та однаково вираженими в опитаних студентів. Це є очікуваним результатом, адже дані ціннісні групи відповідають стратегії опанування, що є найбільш розповсюдженою для вибірки дослідження. Проте цікаво, що якщо група Відкритості до змін є найбільш переважаючою (її ставили на перші місця у запитанні інтерв'ю із ранжуванням) за усіма її складовими (орієнтація на самостійність у життєвому виборі та свободу суджень, та відкритість до ризику, інновацій, пошуку нового), то група Самоствердження є переважаючою лише частково – тими орієнтаціями, що були віднесені до стратегії опанування. Нагадаємо, що цінності Самоствердження розподіляються між стратегіями опанування та уникання. Так от орієнтація на гедоністичні цінності (розваги, відпочинок, хобі та ін.) властива лише 6 з 30 опитаних. А орієнтація на особистий успіх – 21 респондентів з 30. Отже, гіпотеза частково підтверджена. Вона може бути спростована на користь групи цінностей «Відкритість до змін» у випадку повторного дослідження на репрезентативній вибірці. Такий результат є імовірним, адже, сучасна молодь готова долучатися до реформування країни (до 40% опитаних), тож відкрита до інновацій, за репрезентативним соціологічним дослідженням [Профспілка працівників освіти і науки України, 2018] системи цінностей та пріоритетів молоді, проведеним Профспілкою працівників освіти і науки України. Це обумовлено перш за все тим, що молодь не боїться ризикувати, потенційно здатна витримувати підвищені навантаження, які присутні при освоєнні нового, здатні оновлювати свої знання і навички відповідно до швидкозмінних вимог

суспільства трансформацій. Також важливо, що молодь має досить високу інноваційну активність і мобільність з освоєння нового [Волкова, 2013: С.14].

Стратегія опанування є переважаючою більшістю проти 7 осіб, для яких характерна стратегія пристосування із переважаючою орієнтацією на сімейні цінності та ціллю у створенні власної сім'ї. Цитата з інтерв'ю: «Найбільш цінна сфера життя - це звісно сім'я, вони підтримують мої проекти та допомагають мені ставати кращою» (жін., 5 курс) та «Після переїзду з хлопцем та зміни роботи, я чітко зрозуміла – хочу бути щасливою й мати власну сім'ю. Цікава робота, гроші – це, звичайно, круто, але це не зробить мене щасливою на 100%.» (жін., 4 курс). Цікаво, що усі представники стратегії пристосування відмітили високий рівень впливу батьків на формування їх життєвих орієнтацій та пріоритетів. Із фінансовою допомогою батьків дані результати не пов'язані, адже ця категорія відображена у представників порівну. Також майже всі представники даної життєвої стратегії орієнтовані на турботу про безпеку суспільства в цілому, проте не мають на меті переїжджати до іншої країни.

3.3 Взаємозалежність соціально-економічного статусу та життєвих стратегій українських студентів

У даному розділі буде розглянуто взаємозалежність між соціально-економічним статусом українських студентів та прихильністю до однієї зі стратегій. Важливо, що метод збору та аналіз даних, запропоновані у цьому дослідженню, не передбачають кількісної оцінки соціально-економічних факторів, яка є більш ефективною у даному випадку. Проте метою дослідження є вивчення окремого та унікального, причинних зв'язків, тому було звернено увагу на інтерв'ю для визначення окремих випадків.

Згідно з дослідженням CEDOS-2016 [Когут, 2016], представники середнього класу серед молоді є найбільшою групою, понад 40%. Серед студентів даного дослідження було виділено більше студентів, чії родини

жили добре, і набагато менше тих, чиї сім'ї ледь не зводили кінці. Однією з можливих причин такої розбіжності є те, що вища освіта залишається доступнішою для студентів із заможніших сімей. Це пов'язано як із грошима, так і з різницями у соціальному та культурному капіталі, завдяки якому діти з найбідніших сімей менш заохочуються до навчання, менше можливостей вступити до престижного ВНЗ через доповнення освіти, наприклад, репетиторами. Повертаючись до нашого дослідження, представників середнього статусу не можна ототожнювати, адже всередині цієї групи ми виділили варіації на вищого та нижчого середні типи та гіпотетичне припущення, що для представників нижчого середнього та нижчого класів властива більшою мірою стратегія пристосування. А для вищого та вищого середнього властива скоріше стратегія опанування. Спробуємо це довести.

У розробці програми дослідження звернено увагу на оцінку суб'єктивного соціально-економічного статусу, критерії для визначення якого було запропоновано у всеукраїнському дослідженні стратифікаційної структури суспільства у 2016 р., проведеному Центром Разумкова [Центр Разумкова, 2016: С. 15-63, 111-117, 168-232]. На основі консолідації запропонованих тоді індикаторів, для даного дослідження було визначено характеристики для різних типів соціально-економічних статусів:

- для нижчого статусу: фізична чи низько кваліфікована праця, можливість придбати найдорожчі імпульсивні покупки до 500 грн., можливість підтримати рівень життя протягом до 1 місяця в разі втрати основного джерела доходу, відсутність покупок вартістю від \$1000 за останній рік, відсутність подорожей на відпочинок за останній рік, неможливість користування таксі.

- для нижчого середнього статусу: спеціалісти нижчого рангу та низько кваліфікованої інтелектуальної праці, можливість придбати найдорожчі імпульсивні покупки до 2000 грн., можливість підтримати рівень життя протягом до 2 місяців в разі втрати основного джерела доходу,

можливість покупок вартістю від \$1000 у кредит чи у розстрочку, подорож по Україні на відпочинок за останній рік, неможливість або у кількості 1-2 рази у місяць користування таксі.

- для середнього статусу: спеціалісти кваліфікованої інтелектуальної праці, фрілансери, можливість придбати найдорожчі імпульсивні покупки до 5000 грн., можливість підтримати рівень життя протягом до 6 місяців в разі втрати основного джерела доходу, можливість покупок вартістю від \$1000 у кредит чи у розстрочку, декілька подорожей по Україні або одна подорож за кордон на відпочинок за останній рік, користування таксі до 1 разу на тиждень.

- для вищого середнього статусу: дрібні підприємці, менеджери кваліфікованої інтелектуальної праці, працівники освітніх сфер, можливість придбати найдорожчі імпульсивні покупки до 10000 грн., можливість підтримати рівень життя протягом до 1 року в разі втрати основного джерела доходу, можливість покупок вартістю від \$1000 за накопичення чи власний кошт, декілька подорожей по Україні або декілька подорожей за кордон на відпочинок за останній рік, користування таксі декілька разів на тиждень або/та володіння власним автомобілем.

- для вищого статусу: великі підприємці, топ-менеджери кваліфікованої інтелектуальної праці, зірки, спортсмени, можливість придбати найдорожчі імпульсивні покупки від 10000 грн., можливість підтримати рівень життя протягом від 1 року в разі втрати основного джерела доходу, можливість покупок вартістю від \$1000 за власний кошт, декілька подорожей по Україні або декілька подорожей за кордон на відпочинок за останній рік, користування таксі декілька разів на тиждень або/та володіння власним автомобілем.

Проте варто одразу зазначити, що соціально-економічний статус – це відносний та динамічний показник. Він залежить від комбінацій характеристик, від ситуативного вибору та впливу локальних чи ситуативних

зовнішніх факторів. Саме тому розподіл, запропонований у даному підрозділі є неповним, адже оцінює саме суб'єктивний соціально-економічний статус.

Отже, одразу зазначимо, що найбільш характерним для вибірки опитаних є середній статус (14 з 30 опитаних осіб, що є найчисельнішим показником). Тому розпочнемо перевірку гіпотез з нижчого та нижчого середнього. Гіпотеза, що представникам даної статусної позиції властива стратегія пристосування одразу не відповідає реальності, адже усі з опитаних представників нижчого статусу (3 особи) та половині з нижчого середнього статусу (2 з 4 опитаних) надають перевагу ціннісним орієнтаціям опанування, а не пристосування (Див. с. 55). А от для 1 з 2-х опитаних вищого та усіх представників вищого середнього (7 осіб) статусів гіпотеза є актуальною, адже їм більшою мірою властива стратегія опанування. Цитати із інтерв'ю: «Напевно, самореалізація. У нас з сім'єю не дуже близькі стосунки, хлопця я не маю. Тому всі сили йдуть на роботу, та це мені й подобається.» (жін., 4 курс, середній статус); «Головна мета для мене зараз - це кар'єра. Хочу розвиватися для того, щоб бути фінансово незалежним і мати можливість подорожувати і в майбутньому утримувати сім'ю.» (чол., 4 курс, середній статус); «Моя найголовніша ціль - здобуття матеріальної самодостатності» (жін., 6 курс, статус вище середнього). Також остання респондент у проранжованому списку цінностей обрала «самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство» як найбільш важливу життєву ціль. Цікаво, що 8 з 9 представників вищого (обом) чи вищого середнього (6 з 7) соціально-економічного статусу фінансово допомагають батьки, тому не можна однозначно сказати, чи могли б вони підтримувати даний статус без підтримки родини.

Щодо зв'язку життєвих стратегій з освітнім рівнем, була запропонована гіпотеза, що зі зростанням рівня має збільшуватись чисельність орієнтованих на стратегію опанування студентів. Дана гіпотеза не підтвердилась, адже відповідно до аналізу масиву зібраних даних, ця

стратегія є рівно імовірною як для 4-го (8 з 9 опитаних), так і для 6-го (12 з 13 опитаних) курсу.

Іншим важливим фактором, що впливав на опитаних є зміна місця проживання. 10 з 22 (45%) опитаних респондентів, що змінювали місце проживання, зазначили, що на них вплинув переїзд. Для усіх, чії життєві цілі та пріоритети змінились після переїзду, важливим у формування цінностей був вплив батьків. Цитати з інтерв'ю: «Змінювала місце проживання, але це не вплинуло на мої життєві цілі. Завжди розуміла, що сім'я, батьки – ось, що важливо.» (жін., 6 курс); «Місце проживання змінювалось - переїзд до власної квартири, після переїзду почала замислюватись про майбутню сім'ю та стосунки.» (жін., 5 курс); «Після переїзду зникла потреба у більшій самостійності від батьків, замість цього почав думати, як планувати майбутнє та здобути максимальну кількість професійних навичок. Це важливо, бо саме завдяки розвитку можна досягти успіхів у роботі та претендувати на конкурентну зарплату» (чол., 6 курс). Отже, можна припустити, що до переїзду ці студенти скоріше наслідували ціннісні патерни своїх батьків, а зі зміною місця проживання буде змінюватись і життєва орієнтація, адже йде відлучення від батьківської родини. Більш того, 7 з тих 10-ти властива стратегія опанування. Тобто можна припустити, що зміна місця проживання може стимулювати спрямування акценту молоді на самореалізацію та збагачення. На підтвердження такої можливості приведемо висновок дослідження Муртазіної І.Р. [Муртазіна, 2016], за яким молодь, що змінила місце проживання, мають більш високий рівень усвідомленості життя, більш стійкі цілі в майбутньому. Це підтверджує попередньо запропоновану гіпотезу про зв'язок факту зміни місця проживання та життєвих орієнтацій.

Висновки до розділу 3

Важливо одразу зосередити увагу на тому, що у даному дослідженні розглянуто тільки на таких показниках соціально-економічного статусу, як місце проживання, дохід, освіта та професія, а також самоідентифікація. У майбутньому є сенс розширення дослідження із урахуванням рівня накопичень, багатства, якості життя, етнічній приналежності та здоров'я.

Аналізуючи теоретичну базу дослідження, у визначенні життєвих стратегій ми спирались на синергію теорій О.Злобіної у типологізації стратегій та Ш. Шварца у ціннісних орієнтаціях. Також було прослідковано зв'язок між життєвими стратегіями молоді та їх соціально-економічним статусом. Соціально-економічний статус визначався за такими основними категоріями, як освіта, соціально-професійний статус, рівень доходу, місце проживання [Институт социологии РАН, 2006: С. 9-10].

По-перше, було визначено життєву стратегію опанування як найбільш переважаючу із ключовою ціллю на професійну самореалізацію. У гендерному розподілі вона властива усім опитаним чоловікам та лише дещо більше за половину жінок (15 з 22 опитаних). Стратегія пристосування властива 7 респондентам, основною орієнтацією в середині якої було створення власної сім'ї. До того ж, для жінок було більш властивим ціль створення власної сім'ї та орієнтація на сім'ю як ключову цінність. А от освітній рівень не впливає на вибір життєвої стратегії, адже для респондентів 4 та 6 курсів навчання орієнтація на стратегію опанування є рівноімовірною. Кажучи про ціннісні орієнтації, то опитаній українській молоді властиве спрямування більше на групу цінностей Відкритості до змін та Самоствердження (кажучи про частину самореалізації та досягнення життєвого успіху, що характерна для стратегії опанування). Основними факторами впливу на формування цих стратегій були батьки (23 з 30 опитаних) та факт переїзду від батьків (45% з тих, хто переїхав, зазначили, що це змінило їх життєві орієнтації).

Також у розділі було розглянуто зв'язок між соціально-економічним статусом та життєвими стратегіями. Одразу зазначимо, що у даному дослідженні оцінювався саме суб'єктивний соціально-економічний статус. Для початку, найбільш переважаючим соціально-економічним статусом серед опитаних студентів є середній. Взаємозв'язок між статусом та стратегією спостерігається лише для вищого, вищого середнього статусів – для них властива стратегія опанування. Зв'язок для середнього статусу потребує додаткової перевірки, проте 10 з 14 представників мають життєву стратегію опанування. Для нижчого середнього та нижчого такого зв'язку не було спостережено.

Важливо зазначити, що соціально-економічний статус студентів також сильно залежить від впливу та допомоги батьків, тож життєві стратегії більшості з опитаних відчули вплив ціннісних орієнтацій родини. Так, майже всіх представників вищого середнього та усіх представників вищого статусів підтримують фінансово батьки. Ї останні не прагнуть самостійності у житті.

Підводячи підсумки, зазначимо, що 4 з попередньо припущених гіпотез підтвердились, 2 частково підтвердились, та ще 2 спростовано. Проте дані результати потребують перевірки на репрезентативній вибірці із потенційним залученням кількісних методів збору та аналізу даних для визначення соціально-економічного статусу.

Висновки

У ході даної роботи було виконано усі завдання, досягнуто кінцевої мети як дипломної роботи, так і проведеного дослідження.

Підводячи підсумки, по-перше, було визначено смислові рамки поняття «життєві стратегії», а також відмежовано дане поняття від схожих йому за значенням. Так, життєва стратегія - це система механізмів свідомого регулювання життєвого шляху через поетапне планування та реалізації майбутніх планів. Вони сприяють включенню особи у загальноприйнятну систему суспільних відносин, участі у загальносхвалених практиках, відповідності особи очікуванням навколишнього середовища. Це динамічне явище, яке не тільки адаптується до трансформації суспільства, але й базується на потребах, цілях, інтересах та уподобаннях суб'єкта.

Було також розглянуто проблему детермінації стратегій суб'єктивними та об'єктивними факторами, засвоєння їх шляхом свідомого або неусвідомленого вибору. Важливо сказати, що у дослідженні феномену стратегій не варто детермінувати його диференціацію лише одним фактором, адже модель формування життєвої стратегії є поєднання як зовнішніх, так і внутрішніх впливів: засвоєння соціокультурного простору та його інтеріоризація. У даній роботі було акцентовано увагу на свідомих аспектах та зовнішніх факторах впливу, адже саме вони дадуть змогу проаналізувати взаємозалежність ціннісних орієнтацій, цілей та стратегій з таким об'єктивним показником, як соціально-економічний статус.

Життєві стратегії – це гнучке та динамічне явище. Тому важливо було розглянути динаміку їх змін у історичній перспективі. Для суспільств пострадянських країни на сьогодні характерним є перехід від стратегії пристосування до опанування. За часи СРСР суспільству були більш властиві цінності солідарності, а точніше – родинне благополуччя та соціальне

схвалення близького оточення, міцніші соціальні родинні зв'язки. Соціальний статус був впливовішим за економічний добробут.

Початок формування середнього класу та потреба у конкурентності на ринку стимулювала інноваційні перетворення в Україні. Українці були толерантними до нестабільного суспільства у підтримці трансформації соціального порядку. Це свідчить, що поки переважала все ж стратегія пристосування. На сьогодні індивідуалізація та матеріальна орієнтованість стає все більш розповсюдженою характеристикою для ціннісних орієнтацій та цілепокладання українців.

У реалізації одного з ключових завдань даної праці, а саме – визначення життєвих стратегій української студентської молоді, було використано синергію теоретичного доробку з типологізації стратегій за О. Злобіною та групування цінностей за Ш.Шварцом. Дослідницею для кожного з типів життєвих стратегій студентів включено дихотомічні блоки відповідних значень:

- опанування – «Відкритість до змін» та частково – «Самоствердження»;
- пристосування – «Піклування про оточення».
- уникання – «Збереження» та частково – блок «Самоствердження».

Для цього був обраний метод глибинного інтерв'ю. Респондентами були студенти 4 курсу бакалавра та 1 і 2 курсів магістратури денної форми навчання факультету соціології КНУ ім. Т. Шевченка. Межі емпіричного предмету та інтересу були означені взаємозалежністю життєвих стратегій та соціально-економічного статусу респондентів. Тому було сконцентровано увагу саме на студентах випускних курсів та магістрах, адже вони є найбільш спрямованими на досягнення певного життєвого успіху та потенційно мають більш-менш сформовані моделі його досягнення у порівнянні зі студентами

молодших курсів. Слід підкреслити, що це дослідження має суто пілотажний характер, проводилось на обмеженій вибірці і не претендує на репрезентативність. Більш того, результати дослідження мають бути перевірені у поєднанні з кількісними методами збору та аналізу даних.

По-перше, стратегія опанування із ключовою ціллю на професійну самореалізацію є найбільш розповсюдженою серед опитаної молоді. У гендерному розподілі вона властива усім опитаним чоловікам та більше половини опитаних жінок. Основними факторами формування стратегій респондентів був вплив батьків та переїзд від них.

Для реалізації другого основного завдання роботи за теоретичну основу було взято теорію трьох капіталів П. Бурдьє: економічного, соціального та культурного. Із їх різноструктурної комбінації утворюється соціальний статус особи. Соціальний статус визначає становище особи у соціальній структурі та системі відносин з приводу володіння та розпорядження економічним, культурним та соціальним капіталами. Їх оцінка може бути як об'єктивною кількісною, так і суб'єктивною, що базується на самооцінці респондента.

Згідно з теорії Бурдьє, соціально-економічний статус – це один із вимірів генералізованого статусу особи, в якому економічні виміри мають переважне значення. Проте економічне взаємодіє із соціальним та культурним капіталами. Якщо розглядати їх у комбінації, можна визначити конкретні життєві орієнтація особи та реальні можливості їх досягнення. У випадку дослідження студентської молоді, також спостерігаємо підвищення рівня індивідуалістичних цінностей через перехід України до ринкових відносин. А це означає спрямування на стратегію опанування.

Отже, взаємозв'язок між статусом та життєвою стратегією була виявлена для вищого, вищого середнього та середнього статусів зі стратегією опанування. Проте такий зв'язок у випадку середнього статусу не мав однозначного підтвердження, тому потребує додаткової перевірки.

Також не можна однозначно зазначати, що дані статуси властиві саме студентам, адже усіх представників вищих статусних позицій фінансово підтримують батьки.

Дослідження стратифікаційної статусної структури суспільства важливе, адже невідповідність очікувань індивіда щодо свого місця у соціально-економічній структурі його реальному статусу (неконсистентність, що властива сучасному українському суспільству) загрожує відчуженням від роботи, оточення та потенційною маргіналізацією.

У дослідженні зосереджено увагу на соціальній групі студентської молоді, не лише тому що вона є більш гнучкою до суспільних трансформацій, тому найкраще відображає стратифікаційну структуру сучасного українського суспільства, але також тому що вона є найбільш динамічною, тому самі ціннісні зміни супроводжуватимуть зміни у соціально-економічному положенні та відобразатимуться на життєвих стратегіях та поведінкових практиках найбільш явно. Тому аналіз студентів спирався як на соціокультурну ситуацію в Україні, так і на специфіку соціально-демографічної групи.

Наостанок зазначимо, що 4 гіпотези підтвердились, 2 частково підтвердилась, та 2 було спростовано. Ці результати потребують перевірки на репрезентативній вибірці із потенційним залученням кількісних методів збору та аналізу даних.

Ця тема є актуальною для подальшого опису стратифікаційної структури сучасного українського суспільства та її впливу на життєві орієнтації, перспективи та шляхи досягання успіху окремих індивідів. Прогнозування можливе, адже студентська молодь не лише відображає соціально-економічну ситуацію старшого покоління через трансляцію статусу родин, але й вектор змін у майбутньому, адже вони складатимуть основну частину соціально та економічно активної частини населення країни,

що, як відомо, найбільш спроможна до змін соціальної реальності. Тому тема має бути продовженою та екстрапольованою на всі регіони України та, у перспективі, за її межами.

Список використаної літератури

Bourdieu, Pierre. *La Distinction: critique sociale du jugement*. — P.: Minit, 1979. — 670 p. — P. 527

Brown, M. G., Wohn, D. Y., & Ellison, N. (2016). Without a map: College access and the online practices of youth from low-income communities. *Computers & Education, 92*, 104-116. doi:10.1016/j.compedu.2015.10.001

Cantor N., Norem J.K., Niedenthal P.M., Langston C.A., Brower A.M. Life tasks, selfconcept ideas, and cognitive strategies in a life transition // *J. Personal. Soc. Psychol.* – 1987. – No 53. – P. 1178–1191.

Hackman D.A. Socioeconomic status and the brain: mechanistic insights from human and animal research / Hackman D.A., Farah MJ, Meaney M.J. // *Developmental Science*. – 2015. – №5. – P. 686–702.

Hackman, D. A. Socioeconomic Status and the Developing Brain. *Trends in Cognitive Sciences* / Hackman, D. A, Farah, M. J.. // *Psychology*. – 2014. – С. 65–73.

Harman W., Key Choices for the Next Two Decades, in *A Look at Business in 1990: A Summary of the White House Conference on the Industrial World Ahead* (Washington, D.C., February 7–9, 1972), P. 749-751.

Houle, J. N. (2014). Disparities in debt: Parents' socioeconomic resources and young adult student loan debt. *Sociology of Education, 87*(1), 53-69. doi:10.1177/0038040713512213

Life course socio-economic position and quality of life in adulthood: a systematic review of life course models [Електронний ресурс] / Claire L Niedzwiedz, Srinivasa V Katikireddi, Jill P Pell, Richard Mitchell // *BMC Public Health*. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-12-628>.

Maslow A. H. Motivation and Personality. / Maslow A. H. / — New York: Harpaer & Row – 1954. – 327 p. – P. 77-104 – URL: http://s-f-walker.org.uk/pubsebooks/pdfs/Motivation_and_Personality-Maslow.pdf

Osipova L.B., Enveri L.A. Life strategies of young people: sociological research experience. Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast, 2016, no. 4, pp. 108-129

Pervin L.A., John O.P. Personality. Theory and Research. Eighth edition. — John Wiley & Sons, Inc.: New York et.al., 2001. — P. 315–329.

Rogers Brubaker, “Rethinking Classical Theory: The Sociological Vision of Pierre Bourdieu,” Theory and Society 14, no. 6 (1985): 745–75, esp. 765–66

Абульханова-Славська К. А. Стратегія життя / К. А. Абульханова-Славська. – М.: Мысль, 1991. – 299 с. – С. 128

Астахова В. И. Студент XXI века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций [Текст]: монография / Нар. укр. акад. ; под общ. ред. В. И. Астаховой. - Харьков : Изд-во НУА, 2010. – с. 408 - С. 230

Бабатіна С.І. Особливості побудови та змісту життєвої стратегії в юнацькому віці / С.І. Бабатіна // Теоретичні і прикладні проблеми психології: Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля. - Луганськ, 2015. – С. 29-38.

Бабенко С. С. Жизненные стратегии и социальные практики: деятельностный потенциал трансформации постсоветского общества / С. С. Бабенко // Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу суспільства : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. – С. 57–64.

Бабенко С.С. Соціокультурний потенціал трансформації пострадянського суспільства – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2004.

Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 390 с

Бевзенко Л. Стили жизни переходного общества // Любовь Бевзенко. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2008. – 144 с. – С. 25-26

Бова А. Жизненные стратегии студентов большого города (на примере Киева) [Электронный ресурс] / Бова А. // Сучасна гуманітаристика : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/321768133_Ziznennye_strategii_studentov_bolsogo_goroda_na_primere_Kieva The life strategies of the big city students on the example of Kiev.

Бурдьё П. Homo academicus [Текст] / Пьер Бурдьё; пер. с фр. С.М. Гавриленко, О.М. Журавлева, Д.Ж. Кондова, Е.В. Кочетыговой, О.О. Николаевой, Н.В. Савельевой; под науч. ред. Е.В. Кочетыговой и Н.В. Савельевой. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2018. – 464 с. – С. 80-162

Бурдьё П. О производстве и воспроизводстве легитимного языка (La producton et la reproduction de la langue legitime) / П. Бурдьё, пер. В. Мильчиной – Paris, 1982 – 2005. – (Отечественные записки). – (2). – С. 23–58.

Бурдьё П. Социология политики: Пер. с фр./Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко./ — М.: Socio-Logos, 1993. — 336 с.— С. 159-177

Бурдьё П. Социальное пространство и генезис «классов» / Бурдьё П. Социология политики. М.: Socio-Logos, 1993. С. 55-97.

Бурдьё П. Формы капитала: Пер. с фр./Сост., общ. ред. и предисл. М.С. Добряковой / - 2002. – Том 3, № 5 – 143 с. – С. 60-73– (Экономическая социология)

Волков Ю.Г., Мостовая И.В. Социология: Учеб. для вузов/ Под ред. В.И. Добренькова. - М.: Гардарики, 1998. - 432 с. – С. 333-334.

Гаськова М. І. Трансформація цінностного свідомості населення сучасної Росії в пострадянське час в контексті постнекласическої науки (на прикладі інтегрального підходу К. Уїлбера) [Текст] / М. І. Гаськова. // Журн. соціології та соціал. антропології. – 2012. – №3. – С. 69–85.

Герасимчук А. А. Соціологія - Навчальний посібник / 6.3. Структурні культури організації. Цінності / Герасимчук А.А., Палеха Ю.І., Шиян О.М. – 2004 - Київ: Видавництво Європейського університету – С. 246.

Голенкова З. Т., Голицова Ю. В. Нові соціальні групи в сучасних стратифікаційних системах глобального суспільства / З. Т. Голенкова // — Соціологічна наука та соціальна практика, 2013. Т. 0. № 3. С. 5-15.

Голицова С. В. Гуманітарні проблеми сучасності: людина та суспільство / Голицова С. В.. – Новосибірськ: Суспільство з обмеженою відповідальністю "Центр розвитку наукового співробітництва", 2014. – 248 с. – С. 148.

Головаха Е. Порівняльні соціологічні дослідження в розумінні сучасних соціальних феноменів / Е.І. Головаха // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010 – № 1-2 – с. 26-30.

Головаха Е.І. Життєва перспектива та ціннісні орієнтації особистості/ Е.І. Головаха // Психологія особистості в працях вітчизняних психологів. – СПб., 2000. – С. 266-267.

Григін Л. Е. Феномен інформаційного суспільства: "Люди відомості" / Григін Л. Е.. // Філософія та суспільство. – 2004. – №12. – С. 46–54.

Добрякова М.С. П'єр Бурдьє: Форми капіталу / М.С. Добрякова, В. В. Радаєв., 2015. – (Економічна соціологія). – (3; т. 6).URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2009/2601>

Заславская Т.И., Рывкина Р.В. Социология экономической жизни. Очерки теории. Новосибирск, 2001

Заславская Т.И. Социоструктурный аспект трансформации российского общества / Заславская Т.И. // Социологические исследования – 2001 – №8. – С. 3-11.

Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / Раздел третий. Ценности / А.Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 223 с.

Злобіна О. Суспільна криза і життєві стратегії особистості / О. Злобіна, В. Тихонович – К.: Стило, 2001 – 238 с – С. 27-32

Злобіна О. Тенденції змін поведінкових стратегій різних соціально-демографічних груп / О.Злобіна // Українське суспільство 1992–2010. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: ІС НАНУ, “Азбука”, 2012. – С. 299–306.

Злобіна О. Ціннісні основи образів життєвого успіху – результат візуального дослідження / Олена Злобіна, Любов Бевзенко // Український соціологічний журнал. – № 1–2. – 2012. – С.54–63.

Зубок Ю. А. Становление и развитие отечественной социологии молодежи / Ю. А. Зубок, В. И. Чупров. // Социологические исследования. – 2008. – №7. – С. 112.

Зубок, Ю.А. Проблеми соціального розвитку молоді в групі ризику / Ю. Дент // Соціологічні дослідження. - 2014. - №4. - С. 43–53.

Илаева Р.А. Сущность жизненной стратегии / Илаева Р.А., Савина Н.Н.. // Современные проблемы науки и образования.. – 2016. – №6.

Ильин Е.П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности / Ильин Е.П.. – Питер: Питер, 2008. – 432 с. – (Мастера психологии). – С. 72

Китайцева О.В. Доверие и индивидуализм в мировоззрении современной молодежи восточноевропейских стран / О.В. Китайцева, А.В. Кученкова. // Социологические исследования. – 2014. – №12. – С. 97–103.

Коваліско Н. В. Стратифікаційні порядки суспільства: концептуальні уявлення та досвід вивчення / Н. В. Коваліско.– К.: Інститут соціології НАН України, 2008.– 240 с.

Когут І. Соціально-економічний портрет студентів: результати опитування [Електронний ресурс] / І. Когут, І. Самохін, М. Куделя та ін.] // CEDOS. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cedos.org.ua/uk/articles/sotsialno-ekonomichniy-portret-studentiv-rezultaty-opytuvannia>.

Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. 2001. – № 3. – С.122-139

Коулман, Дж Капитал социальный и человеческий / Дж Коулман // Общественные науки и современность -2001 -№3 -С 121-139

Кравченко А.И. Основы социологии / А.И. Кравченко //– Москва: М.: Изд. Академический проект, 2002. – 224 с. – Тема 7 – (Учебное пособие для студентов средних специальных учебных заведений).

Кухта М. П. Взаємозв'язок життєвих шансів та активнісного компоненту життєвих стратегій [Електронний ресурс] / М. П. Кухта – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/pedagogypsychology-and-sociology-311/special-and-industrial-sociology-311/7457-vzamozyazok-zhittvih-shansv-taaktivsnogo-component-zhittvih-strategy>

Куценко О.Д. Образи посттрансформаційної структури українського суспільства [Електронний ресурс] / Куценко О.Д. // 1-13. – 2012. – Режим доступу до ресурсу:

https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/eloaden/posttransformational_soci_al_structure_in_ukrainian_society_2012.pdf.

Левада Ю. А. Поколения XX века: возможности исследования / Ю. А. Левада. // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2001. – №5. – С. 7.

Левада Ю.А. От мнений к пониманию: Социологические очерки 1993–2000. – М.: Москов. школа полит. исследований, 2000 – 576 с.

Левада Ю.А., Голов А.А., Гражданкин А.И., Гудков Л.Д., Дубин Б.В. и др. Советский простой человек. Опыт социального портрета на рубеже 90 х. — М.: Мировой океан, 1993;

Макеев С.А. (в соавт.) Социальные идентификации и идентичности. - К.: ИС НАНУ- 1996 – 184 с. – С. 55-61.

Маринов М.Б. Трансформация стратегии жизни личности в индивидуализирующем обществе [Текст] / М.Б. Маринов. – М. : Социально-гуманитарные знания, 2008. – С. 41.

Маслоу А. Психология бытия: Пер. С англ. - М.: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 1997. - 304 с. – С. 209, 273.

Мачеринскене И., Минкуте-Генриксон Р., Симанавичене Ж. Социальный капитал организации: методология исследования // Социол. исследования. 2006. № 3. – С.33

Мирошников Ю. И. Ценностное сознание и его структура / Мирошников Ю. И.. // Философия. – 2003. – С. 66–83.

Молодь готова долучатися до реформування але їй потрібна підтримка [Електронний ресурс] // Прес-служба Профспілки працівників освіти і науки України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://pon.org.ua/novyny/6792-molod-gotova-doluchatisya-do-reformuvannya-ale-yiy-potrorna-pdtrimka.html>.

Муртазина И.Р. Ценностно-смысловые факторы изменения жизненной ситуации (на примере выбора обучения в другом городе) //

Интернет-журнал «Мир науки» 2016, Том 4, номер 2 <http://mir-nauki.com/PDF/51PSMN216.pdf> (доступ свободный). Загл. с экрана. Яз. рус., англ.

Наумова Н. Ф. Жизненная стратегия человека в переходном обществе // Социологический журнал. 1995. № 2. С. 20..

Оксамитная С. М. Социальный класс как фактор дифференциации жизненных шансов / Светлана Оксамитная, Станислава Бродская // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. - 2004. - № 4. - С. 24-42.

Осипова Л. Б. Роль семьи в выборе жизненной траектории молодежью. URL: <http://www.science-education.ru/pdf/2015/2-2/411.pdf>

Осипова Л.Б. Жизненные стратегии молодежи: опыт социологического исследования / Осипова Л.Б., Энвери Л.А. // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2016. – №4. – С. 109–125.

Осипова Л.Б. Жизненные стратегии российской молодежи: современные реалии и перспективы / Л.Б. Осипова, Л.А. Энвери. // Вестник Инновационного Евразийского университета. – 2012. – URL: <https://articlekz.com/article/13326>.

Пехунен Р. Задачи развития и жизненные стратегии / Р. Пехунен // Психология личности и образ жизни; ред. Е.В. Шорохова. — М.: Наука, 1987. - 269 с. - С. 125–129.

Рачок А. Середній клас в Україні: уявлення і реалії [Электронный ресурс] / Анатолий Рачок – 2016. – С. 55 – Режим доступа до ресурсу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf.

Резник Т. Е. Жизненные стратеги личности / Т. Е. Резник, Ю. М. Резник. // Социологические исследования. – 1995. – №2. – С. 103-104

Резник Ю. М. Социальная инженерия: предметная область и границы применения / Ю. М. Резник. // Социологические исследования – 1994. – 87 с.

Руткевич М.Н., Рубина Л.Я. Общественные потребности, система образования, молодежь. М.: Политиздат, 1988. - С. 140

Руткевич, М.Н. Жизненные планы молодежи [Текст] // Социология молодежи: энциклопедический словарь / отв. ред. Ю.А. Зубок, В.П. Чупров. — М. : Academia, 2009. — С. 418.

Садиков Р.М. Зайнятість молоді у сільській місцевості: проблеми та рішення. Вісник Башкірського університету 2011 р., № 1 / Том 16. - с. 219

Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / [под ред. В.А. Ядова]. – Л. : Наука, 1979. – 264 с. - С. 6

Середній клас в Україні: уявлення і реалії – Київ: Видавництво “Заповіт”, 2016. – 258 с. – (Центр Разумкова за сприяння Представництва Фонду Фрідріха Науманна).

Симончук Е. В. Средний класс: люди и статусы / Е. В. Симончук.– К.: Институт социологии НАН Украины – 2003.– 464 с. – с. 37

Сингх-Ману А. Социально-экономические траектории в течение всей жизни и результаты в отношении здоровья в среднем возрасте: доказательства гипотезы накопления / Сингх-Ману А., Ферри Дж., Чандола Т.. // Международный журнал эпидемиологии. – 2004. – №5.

Сокурлянська Л. Г. Життєві орієнтації та практики українського студентства / 2.1. Ціннісна обумовленість громадянської ідентифікації сучасного українського студентства / Людмила Сокурлянська / За ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурлянської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – С. 26-39.

Сокурлянская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Сокурлянская Л.Г.. – Харків: Харьков: Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, 2006. – 576 с. – (Монография).

Сокурянська Л. Г. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / Розділ 2. Життєві орієнтації та практики українського студентства / 2.1. Ціннісна обумовленість громадянської ідентифікації сучасного українського студентства / Людмила Сокурянська / За ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – С. 26-29.

Сохань Л.В. Жизненный путь личности (вопросы теории и методологии социально-психологического исследования) / отв. ред. Л.В. Сохань. Киев : Наукова думка, 1987. 279 с.

Титаренко Т.М. Особистісний вибір: психологія відчаю та надії / За ред. Т.М. Титаренко. — К. : Міленіум, 2005. — 336 с. — С. 26-45

Тощенко Ж.Т. Антиномия – новая характеристика общественного сознания в современной России // Социологические исследования. 2010. № 12. С. 3–18.

Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 2 (16) / Головні редактори д. екон. н. В. М. Ворона, д. соціол. н. М. О. Шульга. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. – 780 с. – с. 506

Флорида Р. Творчий клас: люди, які змінюють майбутнє. М., 2005 – с. 251

Франкл В. Человек в поисках смысла [Текст]: Сборник: пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. — М.:Прогресс,1990. — 368с. – С.288, 295.

Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и пути к их процветанию : пер. с англ. М. : АСТ : Ермак, 2004.

Хьелл Л. Теории личности. Основные положения, исследования и применение / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер Пресс, 2008. – 532 с. – С. 254-269.

Шварц Ш. Універсалії в змісті і структурі цінностей: теорія і емпіричні дослідження в 20 країнах // М. Занна (ред.). Досягнення в галузі експериментальної соціальної психології. Нью-Йорк: Academic Press, 1992 - С. 1-65.

Якуба Е. А., Куценко О. Д. Изменение социально-классовой структуры общества в условиях его трансформации. – Х.: "Основа" – 1997.

Додаток 1

Концептуальні схеми

Рис.1 Структурно-системний аналіз життєвих стратегій [Маринів, 2008: С. 41]

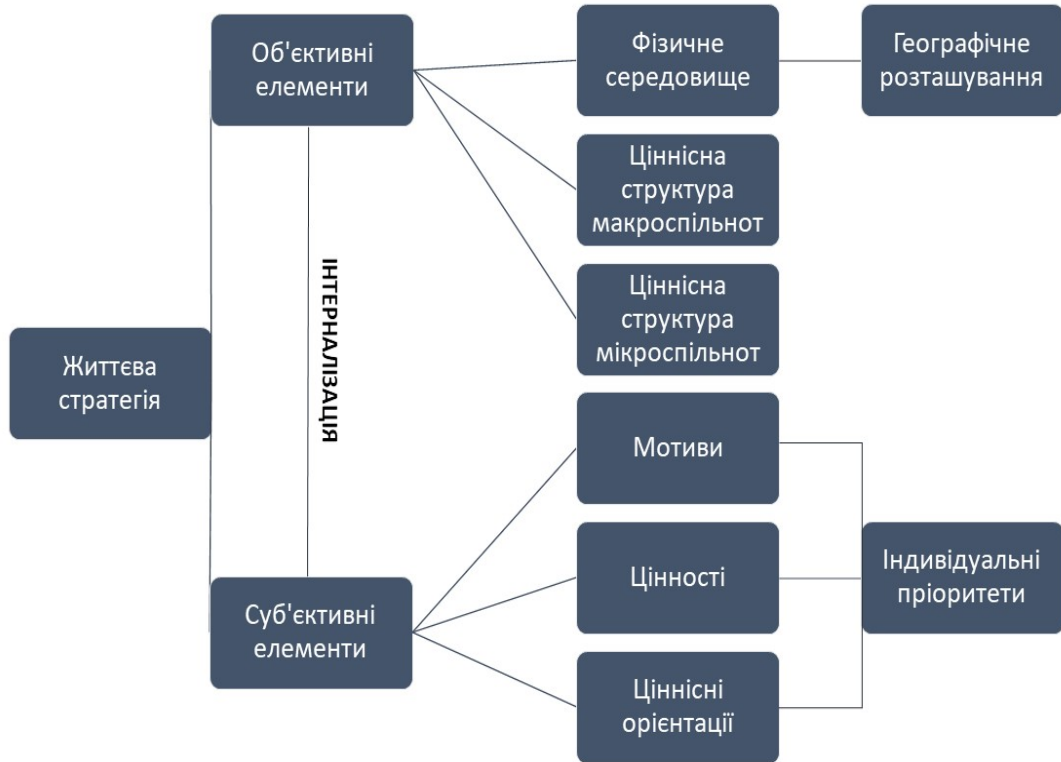

Рис. 5 Системно-динамічний аналіз життєвих стратегій українського студентства [Левада, 2001: С.7]

Додаток 2

Гайд глибинного інтерв'ю за темою: «Життєві стратегії українського студентства та їх зв'язок з соціально-економічним статусом»

Доброго дня!

Ви берете участь у соціологічному опитуванні для визначення життєвих стратегій українських студентів. Інтерв'ю займе не більше години. Зверніть увагу, що в цьому інтерв'ю немає правильних чи неправильних відповідей. Ваша думка для нас надзвичайно важлива. Єдине прохання – відповідайте чесно і відкрито, аби дослідження було достовірним.

Усі надані Вами відповіді суто конфіденційні. Результати опитування будуть подані лише в узагальненому вигляді. Зібрані відповіді не поширюватимуться та не використовуватимуться поза межами даної студентської роботи.

Вельми дякуємо за співпрацю!

1. Розкажіть, будь ласка, трохи про себе. На якому факультеті та курсі Ви навчаєтесь? Ви проживаєте з батьками/ родичами чи самостійно? Якщо самостійно, то у власній/ орендованій квартирі чи у гуртожитку? Якщо Ви проживаєте з родичем чи партнером, то ким він/вона працюють? Чи працюєте Ви зараз? Якщо так, то ким (сфера та посада)? Якщо ні, як давно Ви не працюєте? Чи є у Вас власне авто? Якщо ні, чи часто Ви користуєтесь послугами таксі? За останній рік Ви подорожували? За кордон чи по Україні? З батьками, друзями, самостійно?

2. Яка Ваша найголовніша ціль та життєві інтереси на сьогодні? Чому? Чи змінювались вони протягом навчання в університеті? Якщо так, то чому і як саме?

3. Якщо Ви змінювали місце проживання, чи змінювались Ваші цілі та життєві орієнтації після переїзду? Якщо так, з чим можуть бути пов'язані такі зміни?

4. Яку сферу Вашого життя Ви вважаєте найбільш цінною (сім'я, робота, здоров'я, друзі і т.д.)? Як давно Ви зрозуміли, що ця цінність є для Вас важливою? На Вашу думку, чому саме ця цінність для Вас настільки важлива?

5. Чи допомагають Вам батьки у веденні домогосподарства (фізично або матеріально)? Якщо так, то яким чином?

6. Якщо б сьогодні перед Вами стояв вибір між роботою у сфері, що Вам цікава, або роботою з вищою заробітною платнею, що б Ви обрали?

7. Які з нижче названих цінностей для Вас найважливіші на сьогодні. Будь ласка, проранжуйте наведені цінності за критерієм важливості для Вас:

- безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;
- самостійність у прийнятті рішень;
- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;
- самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;
- піклування про оточення.

8. Уявіть, що Ви можете обрати лише одну ціль, якої можна досягти у житті. Із перелічених надалі цілей оберіть, будь ласка, одну, що є найбільш важливою для Вас та вкажіть причину свого рішення.

- сприяння змінам політичного/економічного/соціального положення в країні;
- переїзд на постійне місце проживання до більш безпечної країни;
- створення благодійного фонду допомоги;
- безтурботне життя, наповнене розвагами;
- матеріальна забезпеченість, визнання;
- високий інтелектуальний рівень;

- професійна самореалізація;
- створення власної сім'ї;
- інше (що саме?).

9. Назвіть та опишіть 3 найдорожчі товари, які Ви могли б купити імпульсивно (спонтанно безпосередньо в точці продажу).

10. Чи здійснювали Ви великі покупки за останній рік (від \$1000)? Якщо так, то чи брали Ви цей товар в кредит або в розстрочку?

11. Якщо Ви втратите основне джерело доходу, як довго Ви зможете підтримувати теперішній рівень життя?

12. Що, на Вашу думку, найбільшою мірою вплинуло на вибір Вами теперішніх цілей та цінностей: внутрішні (власні вподобання, інтереси, захоплення) чи зовнішні (освітній рівень, виховання батьків, вплив друзів, вплив ЗМІ, економічні можливості, політична ситуація в країні і т.д.) фактори? Чому? Чи вважаєте Ви, що для студентів Вашого віку найбільш розповсюджені фактори впливу є такими ж?

Додаток 3

Консолідовані транскрипти аудіо-інтерв'ю із результатами дослідження українських студентів.

Інтерв'ю 1

Респондент: жінка, соціологія, 5 курс

1. Соціологія, 5 курс, проживає сама у власній квартирі, без партнера. Наразі працює у будівельній компанії асистентом керівника у відділі кадрів. Має власне авто, інколи користується таксі. Подорожувала 3 рази: один раз з батьками за кордон, 2 рази з друзями за кордон.

2. Найголовніша ціль - отримати всі можливі враження, які можливо. Інтереси - музика та здоровий спосіб життя. Протягом навчання цілі змінювались, але незначним чином, тому що почала мислити більш глобально і дивитись на життя трохи серйозніше, тому почала більше цінувати сімейні стосунки та перспективи майбутнього.

3. Місце проживання змінювалось - переїзд до власної квартири, після переїзду почала замислюватись про майбутню сім'ю та стосунки. Ці зміни можуть бути зумовлені новим досвідом та можливістю спостерігати за своїми діями у незвичній ситуації.

4. Найбільш цінна сфера - сім'я. Розуміла це все життя, але більше цінувати почала після переїзду. Ця цінність найбільш важлива тому що сім'я - це те, що завжди поряд.

5. Батьки допомагають фінансово та порадами.

6. Робота у цікавій сфері більш приваблива.

7. Проранжовані за важливістю цінності:

- безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;
- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;
- самостійність у прийнятті рішень;
- піклування про оточення.

○ самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;

8. Одна ціль, котру можна досягти у житті: створення власної сім'ї, тому що саме це дозволить повністю розкрити себе та відкривати нові горизонти.

9. Мобільний телефон, сукня, сумка.

10. Так, купувала. Купувала за свої кошти.

11. 4-6 місяців, залежно від економічної ситуації у країні.

12. Найбільшою мірою на вибір вплинуло виховання батьків та можливість не гнатися за грошима. Гадає, що виховання у сім'ї та можливості, якими володіють студенти.

Інтерв'ю 2

Респондент: жінка, 6 курс, соціологія

1. 6 курс, проживає з батьками, батьки працюють лікарем та бухгалтером. Працює асистентом маркетолога у міжнародній промисловій компанії. Власної авті не має, послугами таксі користується рідко. За останній рік подорожувала самостійно один раз закордон.

2. Найголовніша ціль - здобуття матеріальної самодостатності. Інтереси: соціологія, психологія та танці. Протягом навчання цілі та інтереси змінювались оскільки змінювалось оточення

3. Не змінювала місце проживання

4. Найбільша цінність - оточення: сім'я та друзі. Зрозуміла важливість оточення нещодавно. Ця цінність важлива оскільки тільки оточення виконує функцію орієнтира при осмисленні життя респондента.

5. Батьки не допомагають

6. Вибрала би роботу з більшою матеріальною компенсацією

7. Проранжовані за важливістю цінності:

○ самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;

○ готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

○ безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;

○ піклування про оточення

○ самостійність у прийнятті рішень;

8. Обрана ціль - переїзд на постійне місце проживання до більш безпечної країни, тому що більш безпечна країна гарантує вищий рівень заробітної платні та вищий рівень життя

9. Прикраси, одяг, портативна електроніка

10. Не робила великих покупок

11. Респондент зможе зберігати поточний рівень життя впродовж 2-3 місяці в після втрати основного джерела доходу

12. Теперішні цілі та цінності формувались респондентом під впливом друзів, батьків з урахуванням персональних економічних можливостей

Інтерв'ю 3

Респондент: чоловік, 6 курс, соціологія

1. Респондент навчається на 6 курсі соціології. Проживає у орендованій квартирі с товаришем. Сусід респондента працює системним адміністратором у рекламній компанії, а респондент не працює. Подорожував один раз в межах України самостійно. Не має власного авто, інколи користується авто.

2. Найголовніша ціль - отримання максимальної кількості знань перед тим, як почати працювати та будувати фінансовий фундамент для подальшого життя. Протягом навчання ціль не змінювалась, а лише укріплювалась та деталізувалась.

3. Місце проживання змінювалось, після переїзду потреба у більшій самостійності зникла, замість цього посилюється фокус на плануванні майбутнього та здобутті максимальної кількості професійних навичок. Це важливо оскільки саме завдяки розвитку можливо досягти успіхів у роботі та претендувати на конкурентну заробітну платню

4. Найбільша цінність - це здоров'я, оскільки має найбільший вплив на життя. Респондент зрозумів важливість здоров'я ще до вступу до університету.

5. Батьки допомагають фінансово, оскільки розуміють важливість студентського періоду життя та часу на розвиток.

6. Попри важливість високої заробітної платні, робота, на якій можна вчитися та здобувати нові навички більш приваблива для респондента

7. Цінності:

- самостійність у прийнятті рішень;
- самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;
- безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;
- піклування про оточення.
- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

8. Респондент не зміг обрати одну ціль, проте можливо виділити "матеріальна забезпеченість, визнання" та "високий інтелектуальний рівень". Ці цілі було обрано респондентом тому що вони максимально близькі для нього та він бачить себе як людину, яка досягла цих цілей у майбутньому.

9. Мобільний телефон, кросівки, комп'ютерна гра

10. Не здійснювались великі покупки
11. Респондент оцінює свої можливості із підтримання поточного рівня життя на рівні двох місяців
12. На вибір цілей респондента вплинуло оточення та книги. Респондент не вважає, що його цілі не розповсюджені серед його однолітків студентів.

Інтерв'ю 4

Респондент: жінка, 5 курс, соціологія

1. Респондент навчається на 5 курсі соціології, живе у гуртожитку, працює маркетологом у туристичній компанії. Власної автівки не має, послугами таксі користується інколи, здебільшого громадським транспортом. Цього року не подорожувала, але планує поїхати за кордон с партнером.
2. Найголовніша ціль - самодостатнє та гармонічне існування. Протягом університетського навчання ціль кардинально змінилась, основними чинниками є: вплив оточуючих, економічна та політична ситуації у країні.
3. Після переїзду цілі не змінювались, просто не впевнений, що до переїзду до гуртожитку мав сформовані цілі, бо менш серйозно сприймав власне життя та його виклики
4. Найбільш цінною сферою респондент обрав "друзів", важливість аргументував тим, що найближче оточення - опора та підтримка у досягненні цілей та психологічному здоров'ї
5. Батьки респондентів не допомагають, лише поради та моральна підтримка у складні моменти
6. Респондент акцентує увагу, що рівень життя та матеріальні обов'язки, котрі на ньому лежать, обумовлюють вибір роботи с вищою заробітною платнею
7. Проранжовані респондентом цінності за важливістю:

○ самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;

○ піклування про оточення.

○ самостійність у прийнятті рішень;

○ безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;

○ готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

8. Однією ціллю респондент обрав “сприяння змінам політичного/економічного/соціального положення в країні”, оскільки досягнення саме цієї цілі дозволить будувати власне життя

9. Косметика, взуття, одяг

10. Покупки були, використовувались кредитні кошти

11. Заощадження респондента дозволять зберігати поточний рівень життя протягом двох місяців

12. На думку респондента, на вибір його цінностей в найбільшій мірі вплинуло: виховання у сім’ї, вплив педагогів у університеті та ЗМІ.

Інтерв’ю 5

Респондент: чоловік, 5 курс, соціологія

1. Чоловік, навчається на 5 курсі факультету соціології, живе у гуртожитку, проживає з сусідами. Респондент не працює протягом останніх трьох місяців, до цього працював адміністратором у кафе. Послугами таксі користується інколи, власного авто не має

2. Найголовніша ціль - самореалізація та самодостатнє життя. Протягом навчання цілі змінювались, але під впливом факторів, які не пов’язані з процесом навчання

3. Після переїзду цілі не змінювались радикально, лише трохи збільшилась масштабність цілей

4. Найбільш цінною сферою респондент обрав “роботу”, оскільки саме ця сфера, на думку респондента, визначає життєвий шлях людини у соціумі.

5. Батьки допомагають матеріально

6. Респондент обрав би роботу у цікавій сфері

7. Відранжовані цінності за критерієм важливості:

○ самостійність у прийнятті рішень;

○ готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

○ самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;

○ безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;

○ піклування про оточення.

8. Однією ціллю респондент обрав “матеріальна забезпеченість, визнання”, аргументуючи тим, що досягнення цієї цілі дозволить почувати себе максимально комфортно та впевнено у подальшому житті

9. Ноутбук, кросівки, рюкзак

10. Великі покупки були, кредитні кошти не використовувались

11. 2 місяці

12. Найбільшою мірою на респондента вплинула економічна та політична ситуації у країні, а в дитинстві погляди формувалися під впливом батьків на вчителів

Інтерв'ю 6

Респондент: жінка, 4 курс, соціологія

1. Живе у орендованій квартирі з партнером, партнер працює програмістом. Респондент працює менеджером з продажів у телекомунікаційній компанії. Власного авто у домогосподарстві не має, таксі

використовується часто. За останній рік подорожувала один раз за кордон разом з партнером

2. До основної цілі респондент відніс піклування про екологічність існування, а серед основних інтересів виділяє кіно, кемпінг та подорожі. Під час навчання в університеті змінилися звички, але не цілі

3. Після переїзду респондент почав більше задумуватись про оточення та соціальну позицію, котру займає, ці зміни респондент пов'язує із більш осмисленою позицією у житті та новими життєвими викликами

4. Найбільш цінні сфера життя для респондента - робота та друзі, адже стосунки в робочому колективі формують відношення до роботи та обов'язків дорослої людини, а друзі - елемент суспільства, вплив якого неможливо переоцінити

5. Батьки допомагають під час труднощів та з великими покупками

6. Респондент би вибрав цікаву роботу, оскільки відчуває можливість розвиватись за підтримки партнера та близьких

7. Проранжовані респондентом цінності:

○ готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

○ піклування про оточення.

○ безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;

○ самостійність у прийнятті рішень;

○ самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;

8. У якості однієї цілі респондент обрав “створення благодійного фонду допомоги”, оскільки саме ця ціль мотивує на розвиток та сприятиме розвитку суспільства

9. Сукня, косметика, елемент декору квартири

10. Так, покупки здійснювались з використанням кредиту

11. При втраті основного джерела доходу респондент повинен буде змінити рівень життя, але незначним чином

12. На думку респондента, на вибір його цінностей та цілей впливає освітній рівень на оточення

Інтерв'ю 7

Респондент: чоловік, 4 курс, соціологія

1. Респондент - чоловік, навчається на 4 курсі факультету соціології, мешкає з сусідами у гуртожитку. Сусіди працюють у ІТ-сфері на початкових позиціях, респондент працює у дослідницькій компанії аналітиком. Має власне авто та інколи використовує таксі.

2. Найголовніші цілі респондента - можливість стати опорою для батьків у майбутньому та досягати професійних висот, протягом початку життя ціль не змінювалась

3. Після від'їзду з рідного міста респондент почав відчувати потребу у самореалізації та підтримці оточуючих. Зміна та поява нових цілей та інтереси пов'язані зі зміною оточення та економічних факторів впливу на життя респондента

4. Найбільш цінна сфера, на думку респондента - це сім'я, адже це основа суспільства. Опитаний зрозумів важливість цієї сфери одразу після вступу до університету

5. Батьки допомагають фінансово, але не регулярно

6. Респондент у будь-якому випадку обрав би більш високооплачувану роботу, оскільки тільки стабільне економічне становище дозволить йому та його сім'ї відчувати себе в безпеці

7. Проранжовані респондентом цінності:

○ безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;

○ самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;

- піклування про оточення
- самостійність у прийнятті рішень;
- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику

8. У якості однієї цілі респондент обрав “матеріальна забезпеченість, визнання”, цей вибір обґрунтований тим, що при досягненні цієї цілі, всі бажання та плани респондента мають найбільше шансів на втілення у життя

9. Комп’ютерна програма, освітній курс, електроніка

10. Великих покупок не було

11. 3-4 місяці

12. На думку респондента, на вибір його цілей найбільше вплинуло виховання та економічні можливості, тому що саме вони дозволили побачити важливі речі у житті. На думку респондента, багато студентів-однолітків формували свої цілі під впливом схожих факторів

Інтерв’ю 8

Респондент: жінка, 4 курс, соціологія

1. Вчуся останній курс на соціологічному факультеті. Живу з батьками у власній квартирі. Батько керівник відділу закупівель, мама бухгалтер. Я підробляю. Своєї машини немає, на таксі їжджу рідко. Цього року їздила з батьками в Карпати.

2. Зараз для мене головне добре закінчити університет і вивчити мову, для того, щоб виїхати на роботу в іншу країну, тому що тут не бачу перспектив для подальшого розвитку за фахом в Україні.

3. Все життя живу в Києві і не переїжджала

4. Мені здається, що найголовніше це ті знання і відкриття ти можеш запропонувати цьому світу. Для мене важливо, напевно, бути почутою. Це важливо тому що зараз люди часто не розуміють, як впливають один на одного і на життя в цілому.

5. Допомагають матеріально, а я займаюся домашніми справами та навчанням.
6. Я би вибрала роботу, яка цікава
7. Відповіді респондента:
  - о самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;
  - о готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;
  - о піклування про оточення.
  - о безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;
  - о самостійність у прийнятті рішень;
8. Я схильюся до переїзду на постійне місце проживання до більш безпечної та розвиненої, що важливо, країни
9. Освітні курси, книга, одяг
10. Не було великих покупок
11. Півроку, може трохи менше, важко одразу точно сказати
12. Найбільше впливу на мене має література та освітній процес, товариші з університету та зовнішні авторитети

Інтерв'ю 9

Респондент: жінка, 4 курс, соціологія

1. Вчуся на магістратурі на факультеті соціології. Живу з подругою в орендованій квартирі. Подруга вчиться зі мною в одному університеті. Не працюю, лише вчусь. Особистого автомобіля немає, таксі користуюся близько 10 разів на місяць. Восени їздила на концерт в Європу, а влітку була з друзями в Іспанії.
2. Я хочу отримати максимум від життя, зберегти стосунки з друзями, отримувати позитивні емоції, подорожувати відкривати для себе нові країни і культури.

3. Після переїзду до Києва я помітила, що світ набагато більше, ніж територія міста. Я думаю, що безумовно на мене вплинула зміна оточення і я, напевно, подорослішала.

4. Зараз найцінніша сфера для мене - це мої друзі. Я зрозуміла, що люди навколо - як безліч дзеркал і спілкуючись з кожним можна розгледіти свою особистість з іншого боку, з якою ти ніколи не подивився б і не подумав.

5. Допомагають матеріально для великих покупок

6. Цікаву роботу, звісно

7. Проранжовані відповіді респондента:

о самостійність у прийнятті рішень;

о готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

о самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;

о піклування про оточення.

о безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;

8. Безтурботне життя, наповнене розвагами, оскільки такі досягнення дарують максимум насолоди та відчуття життя

9. Туристична путівка, мобільний телефон, одяг

10. Квитки на концерт в Європі. Збирала і допомогли батьки

11. Десь півроку-рік, залежить від економічної та політичної ситуації у країні

12. Батьки впливали та будуть впливати на мої цінності та інтереси, проте, після початку навчання в університеті, я почала прислухатись до друзів та ЗМІ

Інтерв'ю 10

Респондент: Жінка, 5 курс, соціологія

1. Закінчую 5 курс, соціологія. Живу з батьками в квартирі. Батько співробітник МНС, мама домогосподарка. Працюю в громадській організації,

займаюся волонтерства. Відпочивала з батьками в Туреччині. Своєї машини немає, таксі використовую в міру необхідності. Декілька разів на місяць

2. Я прагну змінити світ навколо себе, з часу мого дитинства ця жага тільки зміцнювалась

3. Я не переїжджала

4. Найбільш цінна сфера життя - це звісно сім'я та друзі, вони підтримують мої проекти та допомагають мені ставати кращою

5. Батьки допомагають в моїх проектах

6. Я би вибрала більш цікаву роботу

7. Проранжовані відповіді респондента:

o піклування про оточення.

o безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;

o самостійність у прийнятті рішень;

o готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

o самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху,

влада/багатство;

8. Я би хотіла створити власний благодійний фонд та дарувати цьому світові трошки тепла та любові

9. Будь-який товар, дешевший за стипендію

10. Великих покупок не було

11. 3 місяці, я намагаюсь заощадити

12. Все, що відбувається навколо - політика, друзі, сім'я, новини, усе все впливає та формує мої погляди

Інтерв'ю 11

Респондент: Жінка, 5 курс, соціологія

1. Живу з мамою в квартирі. Мама працює вчителем в школі. Працюю бариста, трохи більше двох років. Свого авто немає. Таксі користуюся кілька разів на тиждень, коли затримуюся на зміні або потрібно приїхати раніше.

Відпочивала на чорному морі

2. Я хочу перестати бігти та почати насолоджуватись тим, що відбувається навколо мене

3. Я не переїжджала до іншого міста, лише змінювала квартиру разом з мамою

4. Найбільш цінна сфера життя - це, мабуть, сім'я та друзі, проте життя змушує думати про фінанси та роботу, оскільки без цього важко бути щасливим

5. Ми з мамою розділяємо обов'язки по дому

6. Я би вибрала ту роботу, де більше платять

7. Проранжовані варіанти респондентом:

о безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;

о піклування про оточення.

о самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;

о самостійність у прийнятті рішень;

о готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

8. високий інтелектуальний рівень дозволить отримати все, що я бажаю

9. Важко відповісти, мабуть щось із одягу та прикрас

10. Купила тур по Європі без кредиту

11. 2-3 місяці я точно зможу прожити

12. Я гадаю, що саме мама та кращі подружки вплинули на мене найбільше. Не знаю чому так, мабуть, я з ними більше всіх спілкуюсь. Так, мої однокурсники, гадаю, також під впливом рідних формують свої погляди

Інтерв'ю 12

Респондент: чоловік, 4 курс, соціологія

1. 5 курс, соціологія

Проживаю сам в орендованій квартирі недалеко від університету. Підробляю SMM-фахівцем на фрілансі останні 1,5 року. Машини немає. Таксі використовую 5-6 разів на місяць. Їздив з дівчиною в Туреччину і на вихідні до Європи. Відвідував 3 рази батьків в рідному місті.

2. Головна мета для мене зараз - це кар'єра, професійний розвиток. Хочу розвиватися для того, щоб бути фінансово-незалежним і мати можливість подорожувати і в майбутньому утримувати сім'ю.

3. Переїхав з невеликого міста в Київ тому відчував, що в моєму рідному місті немає можливостей для розвитку.

4. Як я вже говорив - для мене найважливіше зараз побудувати успішну кар'єру для забезпечення фінансової незалежності.

5. Батьки допомагають оплачувати навчання і оренду

6. Залежно від перспектив. Якщо перспективи в цікавій і не цікавою роботі будуть однаковими - виберу ту, де більше платять.

7. Проранжовані респондентом цінності:

- самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;

- безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;

- самостійність у прийнятті рішень;

- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

- піклування про оточення.

8. Я гадаю що матеріальна забезпеченість та визнання, ця ціль максимально точно відображає мої плани на майбутнє

9. Кросівки, аксесуар комп'ютера, електроніка

10. Купував ноутбук в розстрочку

11. Трохи більше одного місяця, я гадаю

12. В найбільшій мірі на мої цілі вплинуло оточення та політична ситуація у країні, я гадаю, що багатьом студентам близькі схожі мотиватори

Інтерв'ю 13

Респондент: Жінка, 4 курс, соціологія

1. Живу з хлопцем в орендованій квартирі. Хлопець працює програмістом в ІТ-компанії. Не працюю. Машини у власності немає, але іноді беру машину батьків, на таксі їжджу часто. Близько 10 раз в місяць точно. Разом з хлопцем відпочивали влітку в Туреччині.

2. Хочу знайти місце, яке дозволить розвиватись та не втрачати себе, займатися хобі та читати, проте не знаю як життя складеться

3. Після переїзду мало що змінилося, гадаю, тільки комплекси зникли

4. Здоров'я своє та своїх близьких. Якщо є здоров'я - все інше це справа наживна.

5. Батьки допомагають фінансово

6. Зараз я би обрала гроші, будь-яка робота може бути цікавою, залежить від того, як дивишся на неї

7. Проранжовані варіанти:

- o безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;
- o самостійність у прийнятті рішень;
- o піклування про оточення.
- o самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;
- o готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

8. Професійна самореалізація дозволить жити “як вільна людина”, інше будується душею

9. Щось із речей, котрі будуть в нагоді вдома, мені здається, важко відповісти

10. Ноутбук купила нещодавно, кредит не брала для цього

11. Гадаю, що десь 3-4 місяці

12. Найбільшого впливу на мене має мій хлопець та батько

Інтерв'ю 14

Респондент: Жінка, 4 курс, соціологія

1. 5 курс, соціологія. Живу у власній квартирі з хлопцем. Працюю у батька в департаменті закупівель. Є особистий автомобіль, на таксі їжджу рідко. За останній рік подорожувала з батьками до Львову і два рази з друзями на вихідні в Європу

2. Хочу знайти те, що дозволить мені відчувати можливість перестати шукати себе, як би дивно це не звучало

3. Все життя мешкаю у Києві

4. Сім'я - це фундамент. Ніхто так як сім'я не підтримає, щоб ніхто не міг довіритися так, як сім'ї. Тому для мене сім'я це основна цінність

5. Батьки фінансово допомагають

6. Я би обрала цікаву роботу, гроші завжди можна заробити

7. Проранжовані цінності:

о готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

о самостійність у прийнятті рішень;

о самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;

о безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;

о піклування про оточення.

8. Я б обрала безтурботне життя, наповнене розвагами, але до цього треба йти і йти

9. Телефон, гарна сукня, парфуми

10. Купувала телефон півроку тому назад

11. Нічого не зміниться, бо гроші не впливають на життя, я гадаю

12. Найбільшого впливу завдало кіно та батьки, мені здається. Я гадаю, що ніхто мені чесно не відповість на те, звідки у нього ті чи інші цілі

Інтерв'ю 15

Респондент: Жінка, 4 курс, соціологія

1. Закінчую 5 курс факультету соціології. Живу з майбутнім чоловіком в його квартирі. Чоловік власник невеликого кафе, де я іноді йому допомагаю. Є власне авто. Влітку відпочивали з чоловіком в Танзанії і їздили на Різдво до Львова.

2. Хочу стати опорою чоловікові та членом великої сім'ї. Чому? Бо в цьому себе я бачу, такі думки в мене з'явилися коли перестала по-дитячому дивитись на життя

3. Після переїзду я стала більш свідомою та відчуваюсь ніби старшою, це вплинуло на цілі, але мені важко сказати, як саме

4. Родина дозволяє почувати себе у потрібному місці, це найважливіше, гадаю

5. Батьки допомагають з весіллям, а вдома ми з нареченим пореємось самостійно

6. Цікава робота дозволить стати частиною гарного колективу та часткою чогось більшого, так робота стане приємним бонусом, а не тягарем

7. Проранжовані цінності респондента:
о піклування про оточення.

о безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;
о готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

о самостійність у прийнятті рішень;
о самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;

8. Створення власної сім'ї - безкінечний процес будівництва та зростання разом з оточуючими, мені здається, що саме так я зможу розкрити себе

9. Туфлі, гарна спідниця та подаруночок нареченому

10. Весільна сукня купувалася не в кредит - це вже перемога

11. Десь рік, гадаю, ми з нареченим дуже раціонально ставимося до фінансів і впевнені, що голод за дверима не піджидає

12. Моя сім'я, молодші сестри та книжки, без цього неможливо уявити мій життєвий шлях. Мені здається, що саме так будуються цінності у моїх однолітків

Інтерв'ю 16

Респондент: жінка, 5 курс, соціологія

1. Проживаю у гуртожитку, не маю постійного місця працевлаштування, але наразі працюю офіціанткою. Власного автомобіля не маю, таксі не використовую. За останній рік подорожувала з друзями в межах України.

2. Основна ціль зараз у завершенні навчання та пошуку роботи не обов'язково за спеціальністю. Протягом навчання завжди основним інтересом було навчання, іноді друзі також.

3. Переїжджала до Києва на першому курсі бакалавра. Основним питанням стало виживання, адже тепер потрібно було забезпечувати своє життя самостійно.

4. Найціннішими вважаю власне здоров'я, навчання та друзі. Вони завжди були цікавими, але від моменту вступу до університету з'явилась необхідність піклуватись по дані сфери життя самостійно.

5. Батьки не допомагають у веденні господарства фінансово, але допомагають, передаючи їжу на свята.

6. Обрала б роботу із гарною зарплатнею на сьогодні, бо варто спочатку мати матеріальні забезпечення для саморозвитку.

7. Від найбільш важливого:

- I. безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;
  - II. самостійність у прийнятті рішень
  - III. піклування про оточення
  - IV. самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;
  - V. готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику.
8. Матеріальна забезпеченість – основна ціль
  9. Одяг, прикраси, взуття.
  10. Ні, не купувала нічого такого дорогого.
  11. Близько 1 місяця.
  12. Найбільшого впливу мали мої близькі друзі та батьки. А також переїзд до Києва вплинув на мої цілі. Я стала більш орієнтованою на заробіток та фінансову самостійність.

Інтерв'ю 17

Респондент: жінка, 6 курс, соціологія

1. Проживаю з батьками у їх квартирі. Батько на пенсії, а матір працює менеджером із закупівлі. Наразі не працюю, раніше працювала PR-менеджером. Власного авто не маю, але користуюсь таксі раз на тиждень приблизно. За останній рік я подорожувала двічі закордон і двічі по Україні разом із друзями.

2. На сьогодні основна ціль – це професійна самореалізація та фінансове збагачення. На початку навчання акцент був на професійній самореалізації та навчанні для досягнення першого.

3. Місце проживання не змінювала
4. Наразі найцінніші сфери життя – це робота, сім'я та друзі (близькі люди). Ці цінності були для мене завжди важливі. Акцент завжди був на роботі, самореалізації та благополуччі батьків.
5. Батьки допомагають, адже ми розподіляємо витрати.
6. Обрала б роботу, що цікавить.
7. - Самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;
  - піклування про оточення
  - самостійність у прийнятті рішень
  - безпека й стабільність суспільства в цілому або власна
  - готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику
8. Ціль – професійна самореалізація
9. Побутову техніку вартістю до 5000 грн, одяг вартістю до 2000 грн, прикраси вартістю до 500 грн
10. Здійснювала за накопичені гроші.
11. Близько року
12. Найбільше вплинули власні вподобання, виховання батьків, вплив друзів та економічні можливості. Більшою мірою, вважаю, що друзі впливають на студентів найбільше.

Інтерв'ю 18

Респондент: жінка, 5 курс, соціологія

1. Я проживаю у гуртожитку, переїхала з Київської області. Працюю менеджером з продажу (оператором у колл-центрі). Власного авто

не маю, таксі не користуюсь. Закордоном за останній рік не була, їздила з батьками до родичів по Україні на їх автомобілі.

2. Основна ціль на сьогодні – це переїхати на орендовану квартиру, аби жити разом із хлопцем. Цілі змінювались, але вже не пам'ятаю, що було раніше. Тому зараз основний інтерес – це заробіток.

3. Цілі з переїздом не змінилися, мало що змінилось у стилі життя.

4. Наразі моя сім'я – це основна сфера, яка мене турбує. Хотіла б побудувати власну сім'ю також.

5. Батьки практично не допомагають, їм вже потрібно допомагати.

6. Сьогодні я б обрала роботу з вищою зарплатнею, адже у мене є ціль накопичити грошей, але у майбутньому, якщо знайду те, що мені буде цікаво, то, звичайно, робота у бажаній сфері буде важливішою.

7. - безпека й стабільність суспільства в цілому;

- піклування про оточення.

- самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;

- самостійність у прийнятті рішень;

- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

8. Основна ціль на сьогодні – це матеріальна забезпеченість, але було б непогано переїхати до іншої країни.

9. Щось смачне з їжі незвичайне, одяг та косметику чи косметичні засоби (недорогі).

10. Ні

11. Місяці 2 максимум, потім потрібно шукати нову роботу.

12. Освітній рівень, батьки та власні вподобання.

Інтерв'ю 19

Респондент: чоловік, 5 курс, соціологія

1. Проживаю у власній квартирі із дівчиною. Вона не працює, навчається. Я працюю маркетологом в міжнародному холдингу. Власне авто є, таксі користуюсь декілька разів на місяць в екстрених випадках. За останній рік подорожував закордон двічі з дівчиною та друзями.

2. Основна ціль на сьогодні – це професійна самореалізація та забезпечення себе безтурботним життям. Раніше мене майже не цікавила робота на перших курсах в університеті. Потім вирішив стати дещо самостійнішим.

3. Місце проживання змінював лише в межах міста – переїзд на нову квартиру.

4. Найцінніші сфери – це здоров'я та сім'я (близькі). Це завжди повинно бути найціннішим.

5. Батьки допомагають різними способами. Раніше підтримували фінансово, тепер на власний заробіток перейшов.

6. Я не буду займатись тим, що мені не цікаво, не бачу у цьому сенсу. Від роботи потрібно отримувати задоволення

7.

- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;
- самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;

- самостійність у прийнятті рішень;
- піклування про оточення.
- безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;

8. Переїзд на постійне місце проживання до більш безпечної країни та безтурботне життя.

9. Ігри на VR, побутова техніка, кросівки, електронна цигарка.

10. Так, 2 гаджети – телефон та ноутбук без кредитів чи розстрочок.

11. Такого раніше не було, але якщо що, мене є кому підтримати. Тому скільки потрібно буде – стільки і проживу. Думаю, близько року мінімум.

12. На мої рішення впливають власні переконання та інтереси. Але на інших студентів, думаю, і оточення, і батьки, і економічне становище, і політичні проблеми. Все може вплинути. Головне – це завжди власні переконання.

Інтерв'ю 20

Респондент: чоловік, 6 курс, соціологія

1. Чоловік, 6 курс. Проживає у гуртожитку, працює оператором у локальному ЗМІ. Авто немає, таксі не користується. За останній рік подорожував 1 раз закордон самостійно і 4 рази автостопом по Україні з друзями.

2. Основна ціль – це любити власне життя, спілкування з друзями та завершення навчання.

3. Зі зміною місця проживання цілі та цінності не змінились, але стиль життя змінився дуже. Став більш самостійним.

4. Найцінніші сфери життя – це здоров'я та сім'я. Проте здоров'я важливіше, адже без здоров'я турбуватись про близьких буде важко.

5. Батьки допомагають матеріально, їжею, а також на канікулах проживає у них, аби не витратити кошти на проживання у гуртожитку. Тому робота не стабільна.

6. Завжди варто обирати роботу, що є найбільш цікавою.

7. Ранжовані цінності

- о готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

- о самостійність у прийнятті рішень;

- о піклування про оточення;

- о безпека й стабільність суспільства в цілому;

- о самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство.

8. Обираючи лише одну ціль, концентрується на безтурботному житті, наповненому розвагами

9. Найдорожчі товари – дорогі цигарки, новий рюкзак, квитки у подорож.

10. Ні, не купляв

11. Місяці 3 зможе підтримувати свій рівень життя.

12. Економічні можливості, політична ситуація в країні та вплив ЗМІ зараз дуже важливий як для нього, так і для ровесників.

Інтерв'ю 21

Респондент: чоловік, 4 курс, соціологія

1. Проживає на орендованій з дівчиною квартирі. Дівчина працює помічником бухгалтера. Респондент працює у маркетинговому агентстві молодшим аналітиком. Власного авто не має, рази 2 в місяць користується таксі. За останній рік не подорожували.

2. Головна ціль – це професійна самореалізація та допомога батькам у ремонті.

3. Переїзд на орендовану квартиру не вплинув на цілі та цінності.

4. Головна сфера життя – це робота. Сім'я та друзі також дуже важливі.

5. Батьки не допомагають, намагається сам допомагати батькам.

6. На сьогодні він би обрав високооплачувану роботу.

7. Ранжовані цінності

самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху,
влада/багатство;

піклування про оточення.

безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;

самостійність у прийнятті рішень;

готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

8. Основна ціль в житті – це професійна самореалізація.

9. Взуття, ігри комп'ютерні, одяг

10. Ні.

11. 3-4 місяці

12. Вплив батьків, близького оточення, політичної та економічної ситуації в країні та власні принципи.

Інтерв'ю 22

Респондент: чоловік, 4 курс, соціологія

1. Орендує квартиру з друзями. Працює клієнт-менеджером у магазині електроніки. Власного авто не має, таксі не користується. За останній рік подорожував 1 раз по Україні з друзями.

2. Головна ціль – це заробляння коштів. Багато часу проводить із друзями, на прогулянках та вечірках. За час навчання нічого майже не змінилось.

3. Цілі з переїздом змінились, адже раніше заробляння грошей не було так важливо, коли була можливість брати їх у батьків.

4. Найцінніші сфери життя – це сім'я та друзі. Батьки завжди виховували, що варто завжди піклуватись про близьких.

5. Батьки не допомагають.

6. Поки не знає, чим хотів би займатись, тому зарплатня є більш принциповим критерієм вибору роботи.

7. Ранжовані цінності

- самостійність у прийнятті рішень;
- самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;
- безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;
- піклування про оточення.

- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;
- 8. Безтурботне життя, наповнене розвагами є основним, до чого прагне респондент.
- 9. Найдорожчі товари, які міг би купити респондент – недорогий телефон (до 2000 грн), квиток на картинг, елітний алкоголь.
- 10. Великих покупок не здійснював.
- 11. Місяці 3
- 12. Власні переконання, вплив друзів та особистого економічного положення є найбільш впливовими факторами на респондента. Для інших також може бути актуальним вплив батьків та ЗМІ.

Інтерв'ю 23

Респондент: жінка, 4 курс, соціологія

1. Проживає з батьками. Батьки володіють власним бізнесом. Працює веб-дизайнером на фрілансі. Власне авто є, але частіше користується загальним транспортом, таксі користується менше 1 разу на тиждень. Подорожувала за кордон на декілька днів з друзями та самостійно близько 6 разів.

2. Основна ціль на сьогодні – це вступити на магістратуру та професійна самореалізація. Магістратура важлива для батьків, тож немає бажання їх засмучувати. Професійна реалізація наразі цікавить не за фахом навчання.

3. Місце проживання не змінювала

4. Сім'я та робота – це основні сфери, на які варто звертати увагу.

5. Батьки допомагають як матеріально, так і фізично, а також підтримують.

6. На сьогодні надає перевагу роботі, що не лише приносить дохід, але й основне – задоволення, адже немає потреби у забезпеченні власного життя.

7. Ключові цінності:

- самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;
- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;
- піклування про оточення.
- самостійність у прийнятті рішень;
- безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;

8. Ключова життєва ціль – це високий інтелектуальний рівень, адже він допоможе і професійній самореалізації, і досягнення матеріального забезпечення.

9. Найдорожчі товари – це недорогі гаджети (до 10 000 грн), дрібні електроприбори (наприклад, фен), верхній одяг (до 5 000 грн).

10. За останній рік купляла телефон за накопичення та за допомогою батьків.

11. Лише завдяки заощадженням зможе підтримувати мій рівень життя протягом до півроку. За допомогою батьків, сподівається, рік.

12. Найважливіші фактори, що впливають на студентів – це близьке оточення, викладачі та друзі. ЗМІ лише на тих, хто не може самостійно аналізувати реальну ситуацію.

Інтерв'ю 24

Респондент: жінка, 6 курс, соціологія

1. Проживає разом з хлопцем на орендованій квартирі. Вже десь більше року. Раніше працювали разом, але респондент потім змінила сферу роботи. Раніше працювали у закладі харчування, ресторані, а зараз працює в офісі. Займається документами, хлопець працює в ресторані, але вже обіймає керівну посаду. Подорожувала 1 раз в Єгипет з подругою. Більше змоги не було. Таксі користується час від часу.

2. Ідеально – це баланс між роботою та сім'єю. Хоче мати щасливу родину, змогу забезпечити сім'ю, дітей. Складно бачити на роботі колег, яким трохи більше 30, вони успішні, забезпечені. Але вони самотні. Майже всі розвелися. Респондент такого не хоче. Робота не має забрати моє особисте життя.

3. Після переїзду цілі змінилися. Після переїзду з хлопцем та зміни роботи зрозуміла – хоче бути щасливою й мати сім'ю. Цікава робота, гроші – це не зробить її щасливою на 100%.

4. Сім'я – основна сфера.

5. Господарство веде сама. Батьки можуть привезти продукти або допомогти інколи в побутових речах. Гроші також інколи дають.

6. Якби робота була легкою і не віднімала особисте життя, то вона може бути й не цікавою. Аби платили і залишали час на сім'ю.

7. Ранжовані цінності:

- самостійність у прийнятті рішень
- безпека й стабільність суспільства в цілому або власна
- піклування про оточення
- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику

○ самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство

8. Створення власної сім'ї – основна ціль.

9. Не робить спонтанних покупок.

10. Вартісних покупок не було.

11. Декілька місяців без втрати роботи може прожити.

12. Виховання батьків та близьке оточення має найбільший вплив.

Інтерв'ю 25

Респондент: жінка, 6 курс, соціологія

1. Проживає окремо від батьків з хлопцем, орендує квартиру. Сама працює маркетологом вже більше двох років, хлопець – кухар у ресторані. Власного авто не мають, але постійно використовують таксі. Буває, що декілька разів на тиждень. За останній рік подорожували закордон декілька разів. У середньому подорожує 2-4 рази на рік. Інколи по роботі. Раніше також подорожували по Україні декілька разів на рік, але з появою безвізового режиму почали активніше виїжджати закордон. Переважно з хлопцем подорожує, але інколи з друзями або по роботі.

2. Основна життєва ціль – власна сім'я. Респондент хоче гарної кар'єри, любить працювати, та має регулярні підвищення та успіхи на роботі. Але зараз вже розуміє, найголовніше – сім'я та близькі люди. Хочє, щоб близькі були здоровими.

3. Змінювала місце проживання, але це не вплинуло на життєві цілі.

4. Основні сфери – сім'я та здоров'я.

5. Матеріально не допомагають, не хоче приймати від них таку поміч.

6. Зарплата може бути високою усюди, варто лише плідно працювати. А працювати лише за гроші, без інтересу, не змогла б. Коли нецікаво – вона нещаслива.

7. Ранжовані цінності:

- піклування про близьке оточення
- самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство

- самостійність у прийнятті рішень

- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику

- безпека й стабільність суспільства в цілому або власна

8. Основне – це створення власної сім'ї

9. Декор, одяг, аксесуари

10. Так, одразу оплата всієї суми.

11. 6 місяців

12. Власні інтереси, сімейні цінності, вік, оточення. Більше внутрішні фактори.

Інтерв'ю 26

Респондент: жінка, 4 курс, соціологія

1. Проживає разом з батьками. Працює в сфері інформаційних технологій. Власного авто немає, таксі використовує рідко, лише коли іншого варіанту вже немає. Подорожувала по Україні декілька разів. Закордон поїхати змоги не було. Подорожує з друзями або близькими.

2. Основна ціль – це кар’єра. Довго йшла до того, щоб отримати омріяну посаду. Вважає, що у її віці робота – найголовніше. В принципі, протягом навчання в університеті завжди так думала.
3. Не змінювала місце життя.
4. Основна сфера життя – це робота та самореалізація. З сім’єю не дуже близькі стосунки. Тому всі сили йдуть на роботу. Любить вчитися та працювати.
5. Господарство веде мама. Матеріально не підтримують, адже респондент сама може фінансово себе забезпечити.
6. Цікава робота – основне.
7. Цінності ранжовані:
  - самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство
  - самостійність у прийнятті рішень
  - безпека й стабільність суспільства в цілому або власна
  - піклування про оточення
  - готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику
8. Професійна реалізація – основна ціль.
9. Одяг, прикраси, квиток на концерт – найдорожчі імпульсивні покупки.
10. Ні, такої покупки не було.
11. 6 місяців
12. Виховання батьків та освітній рівень – 100%.

Інтерв'ю 27

Респондент: жінка, 4 курс, соціологія

1. Проживає з батьками у спільній квартирі. Батьки працюють на виробництві. Мати – економіст, батько – менеджер на виробництві. Респондент не працює зараз та не працювала раніше. Немає власного авто. Послугами таксі користуюсь рідко. За останній рік я подорожувала по Україні з друзями.

2. Найголовніша ціль і інтереси сьогодні – здобути освіту та пошук цікавої роботи. Протягом навчання в університеті не змінювалися.

3. Не змінювала місце проживання

4. Найбільша цінність – це сім'я.

5. Батьки допомагають матеріально. Купують речі, які вона не може дозволити за стипендію.

6. Обирала роботу, яка їй цікава.

7. Ранжовані цінності:

- самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство

- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику

- безпека й стабільність суспільства в цілому або власна

- самостійність у прийнятті рішень

- піклування про оточення

8. Основна ціль – матеріальна забезпеченість, визнання. Це надасть змогу реалізовувати інші цілі.

9. Найдорожчі товари: взуття, телефон Huawei, каблучка

10. Ні.

11. Мала стипендію та фінансову підтримку батьків. Без цього не змогла б прожити і місяць.

12. Основні – це внутрішні фактори. Але найбільш розповсюдженим фактором серед оточення є зовнішній.

Інтерв'ю 28

Респондент: жінка, 6 курс, соціологія

1. Проживає в гуртожитку. Працює SMM-менеджером інтернет-магазину. Немає власного авто. Послугами таксі користується часто, десь раз на тиждень. За останній рік подорожувала Україною з друзями.

2. Найголовніша ціль і інтереси сьогодні – реалізувати себе в професійному плані та отримати посаду керівника групи менеджерів. Протягом навчання в університеті змінювалися. Поки не працювала, то ціль була – отримати освіту, а вже потім пошук гідної роботи.

3. весь час проживала в гуртожитку. Бажання винаймати окрему квартиру змушувало шукати роботу з високою заробітною платою. Але економія коштів змусила залишитись в гуртожитку.

4. Найбільш цінним – є сім'я. Важливим це було завжди. Заради сім'ї досягаємо матеріального благополуччя.

5. Батьки не допомагають

6. Обрала роботу з вищою зарплатнею

7. Ранжовані цінності:

- самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство

- безпека й стабільність суспільства в цілому або власна

- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику

- самостійність у прийнятті рішень

- піклування про оточення.

8. Найголовніша ціль - створення власної сім'ї. Заради сім'ї можна досягти будь-якого рівня як матеріального так і професійного.

9. Найдорожчі покупки: коштовності, одяг, навушники
10. Не здійснювала покупок
11. Заощаджень вистачить на півроку без роботи
12. Зовнішні фактори, ми залежні від економічної та політичної ситуації. Цей фактор є найбільш розповсюдженим серед її оточення.

Інтерв'ю 29

Респондент: жінка, 6 курс, соціологія

1. Проживає в гуртожитку. Працює продавцем. Немає власного авто. Послугами таксі користується рідко. За останній рік не подорожувала.

2. Найголовніша ціль і інтереси сьогодні – закінчити навчання і знайти роботу відповідну освіті . Протягом навчання в університеті не змінювалися.

3. Деякий час проживала з партнером. Цілі та життєві орієнтації після переїзду не змінилися.

4. Найбільш цінним – є здоров'я. Після перенесеної хвороби стало зрозуміло, що це найважливіше.

5. Батьки не допомагають.

6. Орієнтована більше на роботу з вищою зарплатнею

7. Ранжовані цінності:

- безпека й стабільність суспільства в цілому або власна
- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику
- самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство
- самостійність у прийнятті рішень
- піклування про оточення

8. Основна ціль - матеріальна забезпеченість, визнання.

9. Імпульсивні покупки – це одяг, брендоване взуття та дорогі прикраси.

10. Не здійснювала великі покупки
11. Заощаджень вистачить на 1 місяць
12. Основні фактори – це вплив друзів та економічної спроможності.

Інтерв'ю 30

Респондент: жінка, 6 курс, соціологія

1. Проживає на орендованій квартирі одна. Працює у відділі маркетингових досліджень. Власного авто немає, але часто користується таксі – більше 2 разів на тиждень у середньому. Закордоном цього року була тричі, один з яких – це тур містами Європи з друзями та з батьками.

2. Основна життєва ціль – це цікава робота, що приносить задоволення та можливість щось глобально змінювати у суспільстві.

3. Зі зміною місця проживання змінились життєві практики поведінкові, адже тепер потрібно менше часу витратити на себе та розваги, а більше на квартиру та заробляння грошей.

4. Найцінніші сфери – це здоров'я та сім'я на сьогодні.

5. Батьки іноді допомагають продуктами або грошима на свята.

6. Зараз обрала б роботу, що мене цікавить, а не з більшою зарплатнею. Але багато що залежить від колективу та оточення.

7. Ранжовані цінності:

- самостійність у прийнятті рішень;
- самоствердження, досягнення професійного або освітнього успіху, влада/багатство;
- піклування про оточення.
- безпека й стабільність суспільства в цілому або власна;
- готовність до освоєння нового в житті, відсутність страху ризику;

8. Цікаво було б не лише займатись улюбленою професійною діяльністю, але й відчувати, що вона важлива для суспільства. Тому сприяння змінам політичного/економічного/соціального положення в країні;

9. Найдорожчі речі – це взуття вартістю близько 5000 грн, а також косметика та різні косметичні послуги (як депіляція та масажі).
10. За останній рік було декілька вартісних покупок, але не на такі суми. Куплені без кредитів.
11. Зможе підтримувати теперішній рівень життя протягом 6-8 місяців.
12. Найбільшою мірою впливали виховання батьків, настанови викладачів та вплив ЗМІ.

Власник документу:
Яворська Євгенія ФСоціології

ID перевірки:
1002695263

Дата перевірки:
04.05.2020 16:43:40 EEST

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library

Дата звіту:
04.05.2020 16:45:03 EEST

ID користувача:
100002835

Назва документу: Lishchuk препаратований

ID файлу: 1002709005 Кількість сторінок: 74 Кількість слів: 15978 Кількість символів: 127547 Розмір файлу: 378.50 KB

0.59% Схожість

Найбільша схожість: 0.19% з джерело http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/newsfiles/visnyk6_2015.pdf

0.59% Схожість з Інтернет джерелами

13

Page 76

0.05% Текстові збіги по Бібліотеці акаунту

1

Page 76

0% Цитат

Не знайдено жодних цитат

0% Вилучень

Вилучений текст відсутній

Підміна символів

Заміна символів

53